

06.2026

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Παραπληροφόρηση και θεωρίες συνωμοσίας

Darren Lilleker

Καθηγητής Πολιτικής Επικοινωνίας του
Πανεπιστημίου του Bournemouth

Πάνος Κολιαστάσης

Δρ. Πολιτικής Επιστήμης του Queen Mary University
of London και διδάσκων στο Τμήμα Επικοινωνίας
& ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ιούνιος 2026

Περιεχόμενα

	Περίληψη	4
1	Εισαγωγή.....	6
	1.1. Βασικοί εννοιολογικοί ορισμοί.....	9
	1.2. Οι ψευδείς ειδήσεις ως κοινωνικο-πολιτικό ζήτημα.....	11
	1.3. Ποιος παράγει σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation);.....	14
	1.4. Γιατί διαδίδεται η σκόπιμη παραπληροφόρηση και πού οφείλεται η απήχησης της;.....	17
	1.5. Σχέσεις μεταξύ ψευδών ειδήσεων και θεωριών συνωμοσίας.....	20
	1.6. Οι θεωρίες συνωμοσίας στην Ελλάδα.....	25
2	Μεθοδολογία.....	28
	2.1. Μελέτες περίπτωσης.....	31
3	Ανάλυση	32
	3.1. Ηλεκτρονικές ταυτότητες.....	33
	3.1.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας.....	33
	3.1.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές.....	34
	3.1.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»	34
	3.2. Εμβολιασμός κατά της COVID-19.....	36
	3.2.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας.....	36
	3.2.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές	37
	3.2.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»	37
	3.3. Η χρήση του 5G.....	38
	3.3.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας.....	38
	3.3.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές.....	39
	3.3.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»	39
	3.4. Σύγκριση των πεποιθήσεων περί θεωριών συνωμοσίας στην Ελλάδα και στον ευρύτερο κόσμο (ΕΕ/ΗΠΑ).....	40
4	Προτάσεις πολιτικής.....	43
	4.1. Δωρεάν διαδικτυακά μαθήματα επιμόρφωσης σχετικά με τα ΜΜΕ.....	45

4.2. Ένταξη υποχρεωτικών μαθημάτων επιμόρφωσης στη διαχείριση ΜΜΕ στα εκπαιδευτικά προγράμματα.....	47
4.3. Ενίσχυση οργανισμών επαλήθευσης ειδήσεων (fact-check organizations).....	49
4.4. Η επισήμανση ψευδών ειδήσεων ως κοινωνικό πρόβλημα.....	50
4.5. Διεξαγωγή καμπάνιας ενημέρωσης.....	51
4.6. Νομοθέτηση με σκοπό τη λογοδοσία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.....	52
4.7. Αξιοποίηση της νομοθεσίας για τη διασπορά ψευδών ειδήσεων.....	53
Συμπεράσματα.....	54
Ενδεικτικές βιβλιογραφικές αναφορές.....	56
Ελληνικές.....	56
Ξενόγλωσσες.....	57

Περίληψη

Οι «ψευδείς ειδήσεις» (fake news) είναι ένας όρος-«ομπρέλα» που καλύπτει μια σειρά από διαφορετικές μορφές ψευδών πληροφοριών: από σκοπίμως παραποιημένο περιεχόμενο έως παρωχημένα εμπειρικά στοιχεία. Οι θεωρίες συνωμοσίας είναι επίσης μια μορφή ψευδών ειδήσεων, καθώς προβάλλουν αναπόδεικτους ισχυρισμούς για την ερμηνεία γεγονότων, με σκοπό να καλλιεργηθεί κοινωνική δυσπιστία έναντι των θεσμών και των ελίτ (πολιτικών, οικονομικών ή μιντιακών). Η παρούσα μελέτη αρχικά διατυπώνει ακαδημαϊκά τεκμηριωμένους ορισμούς των βασικών όρων και μορφών ψευδών ειδήσεων και στη συνέχεια εξετάζει τους τρόπους διάδοσής τους, καθώς και τον πιθανό αντίκτυπό τους στην κοινωνία.

Για την εμπειρική διερεύνηση του θέματος συλλέγονται δεδομένα σχετικά με τη φύση τριών θεωριών συνωμοσίας, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο αυτές κατασκευάζονται. Η μελέτη επικεντρώνεται στις ψευδείς ειδήσεις γύρω από την τεχνολογία 5G, τα προγράμματα εμβολιασμού κατά της COVID-19 και την καθιέρωση των ψηφιακών ταυτοτήτων. Η διερεύνησή τους μας επιτρέπει να κατανοήσουμε σε βάθος τις αιτίες για τις οποίες ορισμένοι πολίτες είναι πιθανό να υποστούν χειραγώγηση και να πιστέψουν ψευδείς ειδήσεις. Η έρευνα επιβεβαιώνει προϋπάρχοντα εμπειρικά ευρήματα ότι ο ταχύς ρυθμός με τον οποίο διαδίδονται οι πληροφορίες στις πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη δυσπιστία απέναντι στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), διογκώνει τους κινδύνους που θέτουν οι ψευδείς ειδήσεις για τις δημοκρατικές κοινωνίες. Φαίνεται πως για τους πολίτες είναι ολοένα και πιο δύσκολο να διακρίνουν τις πηγές που είναι αξιόπιστες από εκείνες που δεν είναι. Ως αποτέλεσμα, στρέφονται ενδεχομένως σε θεωρίες συνωμοσίας ως μέσο για να κατανοήσουν πολύπλοκα ζητήματα και ενδεχόμενες –σύμφωνα με τις αντιλήψεις τους– ανακολουθίες που χαρακτηρίζουν τις επίσημες αφηγήσεις.

Συναφώς, για την καταπολέμηση μελλοντικών «πληροφοριακών διαταραχών» (information disorders) διατυπώνονται επτά προτάσεις πολιτικής, με έμφαση στην επιμόρφωση, την ευαισθητοποίηση και την προώθηση νομοθετικών ρυθμίσεων για τον περιορισμό της εξάπλωσης των ψευδών ειδήσεων σε όλες τις ψηφιακές πλατφόρμες. Ενώ οι προτάσεις αυτές, είτε εφαρμοζόμενες μεμονωμένα είτε αθροιστικά, μπορούν να έχουν σημαντικό

αντίκτυπο, τονίζεται ότι η «εκπαίδευση/επιμόρφωση σε θέματα μέσω ενημέρωσης» (media literacy education), ενσωματωμένη σε προγράμματα σπουδών και παρεχόμενη ως μέρος διά βίου μάθησης, επίσης μπορεί να έχει μεγάλη επίδραση. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η αντιμετώπιση της δυσπιστίας έναντι των θεσμών και των ελίτ –πολιτικών, οικονομικών ή μιντιακών– αποτελεί προϋπόθεση για τη μείωση της απήχησης των πιο επιζήμιων για τη δημοκρατία μορφών ψευδών ειδήσεων.

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

Ιούνιος 2026

Εισαγωγή

Οι «ψευδείς ειδήσεις» (*fake news*) είναι ένας όρος ο οποίος αν και αναφέρεται συχνά, παραμένει ασαφής. Άλλοτε χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις δημιουργίας παραπλανητικού περιεχομένου που προσομοιάζει με «είδηση» και αποσκοπεί στην εξαπάτηση του κοινού, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν μεταδίδονται ψευδείς πληροφορίες υπό το λογότυπο ενός αξιόπιστου μέσου ενημέρωσης. Ο όρος «*fake news*» χρησιμοποιείται επίσης όταν γίνεται αναφορά σε ψευδείς πληροφορίες, οι οποίες προβάλλονται ως «ειδήσεις» παρότι στερούνται τεκμηρίωσης από αξιόπιστες πηγές. Ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί ακόμη και από σατιρικά ιστολόγια ή ιστοσελίδες που διαμορφώνουν το περιεχόμενό τους με τρόπο τέτοιο ώστε να έχει τη μορφή ειδήσεων. Επιπλέον, ο όρος έχει αξιοποιηθεί και ως όπλο, ιδίως από τον νυν πρόεδρο των ΗΠΑ, Ντόναλντ Τραμπ, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η δημοσιογραφική κριτική. Ως εκ τούτου, όταν χρησιμοποιείται στο πλαίσιο αυτό, ο όρος «ψευδείς ειδήσεις» είναι σημαντικό να εκλαμβάνεται είτε ως «ακούσια παραπληροφόρηση» (*misinformation*) είτε ως «εκούσια/σκόπιμη παραπληροφόρηση» (*disinformation*), δηλαδή υλικό που κυκλοφορεί στο περιβάλλον των μέσων ενημέρωσης και είναι ανακριβές ή ψευδές (Anstead, 2021).

Μεγάλο τμήμα της επιστημονικής έρευνας έχει αφιερωθεί σε αυτό που ονομάζεται «πληροφοριακή ρύπανση» (*information pollution*) και «πληροφοριακή διαταραχή» (*information disorder*) (Wardle & Derakhshan, 2017). Η πρώτη παρατηρείται όταν ανακριβείς πληροφορίες διακινούνται ευρέως στην κοινωνία επηρεάζοντας τις στάσεις και τις συμπεριφορές των πολιτών. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και όσες πληροφορίες αρχικά θεωρούντο αληθείς, στη συνέχεια διαψεύστηκαν και παρόλα αυτά, η διασπορά τους συνεχίζεται. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση μίας μεμονωμένης μελέτης που συνδέει τον αυτισμό με τον εμβολιασμό για ιλαρά, παρωτίτιδα και ερυθρά (MMR), η οποία παρότι έχει καταρριφθεί, εξακολουθεί να ασκεί επιρροή (Gabis et al., 2022).

Παράλληλα, παρατηρούνται και θεωρίες συνωμοσίας που μπορούν να υπονομεύσουν θεμελιωδώς την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης σε πολιτικούς και επιστημονικούς θεσμούς. Συχνά δημιουργούνται για να χειραγωγήσουν σκόπιμα τις στάσεις των πολιτών, προκειμένου να επιτευχθούν πάσης φύσεως πολιτικοί στόχοι. Στην περίπτωση αυτή, γίνεται λόγος για πληροφοριακή διαταραχή, υπό την έννοια ότι οι ψευδείς ειδήσεις οποιασδήποτε μορφής δεν διακινούνται απλώς, αλλά κυριαρχούν στο περιβάλλον πληροφόρησης, διαμορφώνοντας τις στάσεις του κοινού.

Η ακαδημαϊκή έρευνα έχει εστιάσει σε μια σειρά περιπτώσεων «πληροφοριακής ρύπανσης», ειδικά υπό το φως του ισχυρισμού ότι η πανδημία COVID-19 συνοδεύτηκε από μια «πανδημία πληροφόρησης» (*infodemic*) (Cinelli et al., 2020).

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι, στηριζόμενη σε πλούτο εμπειρικών στοιχείων, να αποσαφηνίσει αρχικά μερικές από τις βασικές έννοιες που σχετίζονται με την πληροφοριακή διαταραχή. Δεύτερον, η μελέτη παρουσιάζει μερικά πρόσφατα επιστημονικά ευρήματα σχετικά με τους δημιουργούς ψευδών ειδήσεων και τις μορφές που αυτές λαμβάνουν, τα θέματα που αποτελούν πιο συχνά αντικείμενο ψευδών ειδήσεων, τους τρόπους με τους οποίους αυτές διαδίδονται και τους λόγους για τους οποίους επηρεάζουν τις στάσεις ορισμένων πολιτών. Τρίτον, παρέχει εμπειρικά δεδομένα σχετικά με τη χαρτογράφηση μίας μορφής σκόπιμης παραπληροφόρησης, όπως οι «θεωρίες συνωμοσίας» (*conspiracy theories*) που διακινούνται στο ελληνικό περιβάλλον πληροφόρησης, συγκρίνοντας ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά τους με τις παγκόσμιες τάσεις που έχουν αποτυπωθεί ήδη στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία. Τέλος, η μελέτη εξετάζει μια σειρά πρακτικών μέτρων που είναι απαραίτητα για την καταπολέμηση της διασποράς ψευδών ειδήσεων και της προστασίας των πολιτών από τη χειραγώγηση.

1.1. Βασικοί εννοιολογικοί ορισμοί

Οι «ψευδείς ειδήσεις» (*fake news*) είναι μια ευρύτερη έννοια η οποία περιλαμβάνει μια σειρά από διαφορετικούς τύπους πληροφοριών που θεωρούνται σε κάποιο βαθμό ανακριβείς ή παραπλανητικές. Οι βασικές κατηγορίες ψευδών ειδήσεων που έχουν εντοπιστεί αφορούν στις έννοιες της «ακούσιας παραπληροφόρησης» (*misinformation*), της «σκόπιμης παραπληροφόρησης» (*disinformation*), της «κακόβουλης πληροφόρησης» (*mal-information*) και των «θεωριών συνωμοσίας» (*conspiracy theories*). Ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίασή τους:

- **Η ακούσια παραπληροφόρηση (*misinformation*)** αποτελεί μια μορφή ανακριβούς πληροφορίας η οποία δεν διαδίδεται και δεν διακινείται με σκοπό την παραπλάνηση των άλλων. Στο πλαίσιο της πανδημίας, ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε συχνά για να περιγράψει ξεπερασμένο ή μη επικαιροποιημένο πληροφοριακό υλικό. Υπό κανονικές συνθήκες, χρησιμοποιείται για να περιγράψει πληροφορίες που δεν διακινούνται με πρόθεση να εξαπατήσουν το κοινό, καθώς ο δημιουργός τους είναι πιθανό να πιστεύει ότι το περιεχόμενό τους είναι όντως αληθές.
- **Η σκόπιμη παραπληροφόρηση (*disinformation*)**, ωστόσο, «γίνεται κατανοητή ως [ένα σύνολο] αποδεδειγμένα ψευδών ή παραπλανητικών πληροφοριών που παράγονται, παρουσιάζονται και διαδίδονται για οικονομικό όφελος ή για να εξαπατήσουν σκόπιμα το κοινό με συνέπεια να είναι πιθανή η πρόκληση δημόσιας βλάβης» (European Commission, 2018: 1). Η «σκόπιμη παραπληροφόρηση» είναι ένας όρος-«ομπρέλα» που καλύπτει τις εξής περιπτώσεις: περιεχόμενο που έχει τροποποιηθεί (έχει αλλάξει, δηλαδή, με κάποιο τρόπο, με σκοπό να παραπλανήσει)· επιχειρήματα που συνδέουν ζητήματα με τρόπο λανθασμένο, που δεν τεκμηριώνεται από εμπειρικά δεδομένα (για παράδειγμα, η διασύνδεση ανάμεσα σε αυξανόμενα ποσοστά εγκληματικότητας και υψηλότερα ποσοστά μετανάστευσης)· πληροφορίες οι οποίες, αν και αληθείς, παρουσιάζονται και ερμηνεύονται εντός ενός πλαισίου που είναι ψευδές το λεγόμενο «ψευδο-περιεχόμενο» που αφορά σε μίμηση δημοσίων προσώπων [όπως αποτυπώνεται σε «πλαστά βίντεο» (*deepfakes*)]· ρεπορτάζ τα οποία εμφανίζονται με την επωνυμία ενός αξιόπιστου μέσου ενημέρωσης και, τέλος, ένας εντελώς «κατασκευασμένο» περιεχόμενο. Είναι κοινός τόπος ότι λίγοι μόνο πολίτες ελέγχουν την ακρίβεια των

πληροφοριών που λαμβάνουν και, εφόσον η πηγή τους φαίνεται αξιόπιστη ή οι ισχυρισμοί που περιλαμβάνουν δείχνουν επίσης αξιόπιστοι, τότε γίνονται αποδεκτοί ως αληθείς (Κουτρομπέλης, 2020). Συνεπώς, είναι απαραίτητη η χρήση αυτοματοποιημένων συστημάτων για την ανίχνευση και ειδοποίηση των αναγνωστών ή για τη διαγραφή ψευδών ειδήσεων ή την ταχεία ανασκευή ψευδών ισχυρισμών (Chrysoroulos, 2017).

- **Η κακόβουλη πληροφορία (*mal-information*)** συνιστά πληροφορία πραγματική, αν και συχνά αποσπασματική, η οποία δημοσιεύεται για να βλάψει την εικόνα ή τη φήμη ενός ατόμου, ενός οργανισμού ή μιας χώρας. Παραδείγματα αυτού του είδους αφορούν στη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων ή ακόμα και συγκεκριμένων εικόνων. Ωστόσο, είναι επίσης πιθανό να περιλαμβάνουν στοιχεία διαβαθμισμένης πρόσβασης που δημοσιεύονται στο Wikileaks και έχουν θέσει γενικότερα σε κίνδυνο ζητήματα εθνικής ασφάλειας (Carmi, 2020).
- **Οι θεωρίες συνωμοσίας (*conspiracy theories*)** αποτελούν ερμηνείες των αιτιών μιας κατάστασης ή ενός γεγονότος που ισχυρίζονται ότι προκλήθηκε από τη σκόπιμη παρέμβαση ισχυρών ή κακόβουλων δυνάμεων. Είναι συνήθως πολιτικές, τόσο ως προς το θέμα τους όσο και ως προς τα κίνητρα πίσω από τη δημιουργία τους. Ο όρος έχει πολλές φορές αρνητικές συνδηλώσεις, διότι συχνά βασίζεται σε προκαταλήψεις (όπως αυτές που αφορούν σε φυλετικά ζητήματα), σε πεποιθήσεις με συναισθηματικό υπόβαθρο (δυσπιστία προς τους θεσμούς που συνδέεται με αντι-ελπισμό ή αντι-επιστημονική στάση) και ταυτόχρονα στερείται αποδεικτικών στοιχείων. Οι υποστηρικτές τους μπορούν να παραπέμψουν σε αποδείξεις πραγματικών συνωμοσιών, συνωμοτικών σχεδίων ή συγκαλύψεων για να ενισχύσουν την αξιοπιστία των πιο ακραίων συνωμοσιολογικών ισχυρισμών. Οι θεωρίες συνωμοσίας αποτελούν μια ειδική μορφή παραπληροφόρησης, που ενθαρρύνει τη δυσπιστία των πολιτών απέναντι στους θεσμούς.

1.2. Οι ψευδείς ειδήσεις ως κοινωνικο-πολιτικό ζήτημα

Τόσο η ακούσια όσο και η εκούσια παραπληροφόρηση αποτελούν εκδοχές ψευδών ειδήσεων και το περιεχόμενό τους περιλαμβάνει πολλές μορφές και ποικίλους στόχους. Μπορούμε να θεωρήσουμε τις δημόσιες σχέσεις και ορισμένες αθέμιτες μορφές διαφημιστικής επικοινωνίας ως ψευδείς όταν προβάλλονται υπερβολικοί ή πλαστοί ισχυρισμοί. Αυτό θα αφορούσε, για παράδειγμα, στη διαμόρφωση πολιτικών αφηγημάτων και προεκλογικών εκστρατειών, οι οποίες είναι πιθανό να σχεδιαστούν για να παραπλανήσουν το κοινό για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Οι ψευδείς ειδήσεις δεν είναι απλώς ένα πρόβλημα επικοινωνίας, αλλά ένα πρόβλημα κοινωνικό. Όταν χρησιμοποιείται ο όρος ή όταν οι ψευδείς ειδήσεις ή οποιοδήποτε παράγωγο τους γίνεται μέρος της δημόσιας συζήτησης, σημαίνει ότι στο περιβάλλον της ενημέρωσης και εν γένει της πληροφόρησης έχει σημειωθεί μια διαταραχή. Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης στην περίπτωση αυτή μειώνει την εμπιστοσύνη στους ισχυρισμούς περί αλήθειας ή πραγματικών γεγονότων. Αρχικά, η δυσπιστία μπορεί να στρέφεται κατά ορισμένων προσώπων ή μέσων ενημέρωσης, αλλά όσο μεγαλύτερη είναι η πληροφοριακή διαταραχή και όσο περισσότεροι παράγοντες εμπλέκονται τόσο μεγαλύτερος εμφανίζεται και ο βαθμός δυσπιστίας. Καθώς, λοιπόν, το έλλειμμα εμπιστοσύνης μεγαλώνει, είναι πιθανό να οδηγήσει σε αποστασιοποίηση των πολιτών από όσες πηγές πληροφόρησης θεωρούνται αναξιόπιστες, με συνέπεια να ενισχυθεί η εξάρτησή τους από ένα περιορισμένο αριθμό πηγών.

Ο περιορισμός των πηγών πληροφόρησης μπορεί να είναι θετικός, εάν οι πηγές είναι αξιόπιστες. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι άνθρωποι με χαμηλή εμπιστοσύνη στα ΜΜΕ και τους πολιτικούς τείνουν να εμπιστεύονται περισσότερο εναλλακτικές πηγές πληροφόρησης, μεταξύ άλλων, και όσες ανήκουν σε απλούς ανθρώπους, οι οποίοι συχνά μοιράζονται τη δυσπιστία τους και επιδεικνύουν πιο εξτρεμιστικές συμπεριφορές και απόψεις. Όταν η εμπιστοσύνη στις επίσημες πηγές καταρρέει ή υπάρχει μια ευρύτερη αντίληψη στην κοινωνία ότι όλες οι πληροφορίες μπορεί να είναι ψευδείς, τότε οι πολίτες μπορούν να χειραγωγηθούν από την παραπληροφόρηση που υποστηρίζει την κυνική κοσμοθεωρία τους. Έτσι, η διασπορά ψευδών ειδήσεων μπορεί να οδηγήσει ορισμένους να υιοθετήσουν εξτρεμιστικές απόψεις και να πιστέψουν ότι είναι θύματα μεγάλων συνωμοσιών που αποκρύπτονται από τις επίσημες πηγές πληροφόρησης.

Όπως προκύπτει από την ανάλυση των ορισμών έως τώρα, οι ψευδείς ειδήσεις δεν αφορούν απλώς σε κραυγαλέα ψέματα τα οποία συχνά αποκαλύπτονται πολύ εύκολα. Οι πολιτικοί ή οι επιχειρηματικοί παράγοντες θα αποφύγουν το ψέμα, αλλά μπορεί να καταφύγουν στη χρήση «ανόπτων ισχυρισμών» (*bullshit*), αυτό που ο Χάρι Φράνκφουρτ (Frankfurt, 2008) αναφέρει ως ισχυρισμούς που διατυπώνονται από παράγοντες που δεν τους απασχολεί καθόλου η αλήθεια ή τα γεγονότα. Οι ανόπτοι ισχυρισμοί, από τη φύση τους, δεν μπορούν να αποδειχθούν ως αληθείς ή ψευδείς – όπως, για παράδειγμα, ισχυρισμοί που αφορούν ιδιωτικές συζητήσεις με «απλούς ψηφοφόρους» (*ordinary voters*) ή αναφορές σε μελέτες ή δεδομένα που δεν είναι δημοσιευμένα και προσβάσιμα στο κοινό. Τέτοιοι ισχυρισμοί μπορεί να φαίνονται αληθοφανείς, αλλά η απόδειξή τους ως αληθινών ή ψευδών είναι πιθανό να καταστεί αδύνατη (Lilleker & Pérez-Escobar, 2023).

Όσο πιο δύσκολο είναι για ένα επιχείρημα να αποδειχθεί ψευδές τόσο πιο πιθανό είναι να βρει υποστηρικτές. Στο επίκεντρο πολλών θεωριών συνωμοσίας βρίσκεται ένας ισχυρισμός που είναι ουσιαστικά παράλογος σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό. Το γεγονός ότι δεν είναι πάντα εφικτό να ταξινομηθεί το περιεχόμενό του ως πραγματικό ή μη, αναδεικνύει τις προκλήσεις που υπάρχουν στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον. Τα πολιτικά κόμματα συχνά καταφεύγουν σε «εναλλακτικά γεγονότα» δηλαδή σε ιδεολογικές ερμηνείες των εμπειρικών δεδομένων. Οι συζητήσεις για τους οικονομικούς δείκτες, τα αποδεκτά επίπεδα μετανάστευσης ή την ανισότητα συχνά επιδέχονται διαφορετικές προσεγγίσεις. Οι πιο έντονες διαφωνίες περιστρέφονται γύρω από πολιτισμικά ζητήματα δικαστικού χαρακτήρα, όπως ο γάμος των ομόφυλων ζευγαριών ή οι αμβλώσεις, όπου το θρησκευτικό δόγμα μπορεί να πάρει τη μορφή οικουμενικής αλήθειας.

Είναι αμφίβολο σε ποιο βαθμό οι ιδεολογικές διαφωνίες, τις οποίες ορισμένοι προσεγγίζουν ως εναλλακτικά γεγονότα, αποτελούν ψευδείς ειδήσεις. Αντιπροσωπεύουν, όμως, έναν συνδυασμό δόγματος, γνώμης και ισχυρισμού ότι κάτι είναι αληθές. Ως εκ τούτου, η έννοια των «fake news» μπορεί να είναι ευρεία, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα πληροφοριών που περιέχουν είτε αναπόδεικτους ισχυρισμούς είτε πληροφορίες που δεν μπορούν να διαψευστούν. Ορισμένοι υποστηρίζουν ακόμη πως η σάτιρα μπορεί να θεωρηθεί ψευδής είδηση, λόγω του ότι ορισμένοι πολίτες δεν την εκλαμβάνουν ως παρωδία, με συνέπεια να διαμορφώνει αντιλήψεις και να ενισχύει προϋπάρχουσες πεποιθήσεις.

Για λόγους γλωσσολογικής ακρίβειας, εστιάζουμε περισσότερο στη σκόπιμη παραπληροφόρηση, την πιο ολέθρια μορφή ψευδών ειδήσεων, λόγω της πρόθεσης χειραγώγησης που ενσωματώνεται στην κατασκευή τους. Όταν μέσα στις κοινωνίες διακινούνται διαφορετικές «αλήθειες», εναλλακτικές και ιδεολογικά υποκινούμενες εκδοχές της αλήθειας καθώς και εναλλακτικά και ιδεολογικά υποκινούμενα γεγονότα, οι πολίτες θεωρούν εξαιρετικά δύσκολη

και πολύπλοκη τη διαδικασία διάκρισης της αλήθειας από το ψέμα. Αυτή η κατάσταση, που είναι στο επίκεντρο της εποχής της «μετα-αλήθειας» (*post-truth*), παρέχει πρόσφορο έδαφος για τη διάδοση της σκόπιμης παραπληροφόρησης. Καθώς η τελευταία διαδίδεται μέσα σε κοινότητες (*communities*) με συγκεκριμένα συστήματα πεποιθήσεων, οι κοινότητες αυτές υιοθετούν την «αλήθεια» η οποία εναρμονίζεται με τις δικές τους αξίες και πεποιθήσεις. Οι συνέπειες της σκόπιμης παραπληροφόρησης είναι δύσκολο να εξακριβωθούν επειδή επιδεινώνονται από μια σειρά άλλων μεταβλητών που αφορούν σε στάσεις και προκαταλήψεις των ατόμων. Πάντως, αν και δεν έχει αποδειχθεί ότι πυροδοτεί την πόλωση, η σκόπιμη παραπληροφόρηση χρησιμοποιείται για να τροφοδοτήσει περαιτέρω τις διαιρέσεις στην κοινωνία (Ferretti, 2023).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκθεση σε ακούσια παραπληροφόρηση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και η πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας μπορούν επίσης να αυξήσουν την πιθανότητα συμμετοχής σε πάσης φύσεως εκδηλώσεις διαμαρτυρίας (Boulianne & Lee, 2022), υποδηλώνοντας ότι εντείνει τον θυμό και την οργή ορισμένων ομάδων. Η χαμηλή εμπιστοσύνη έναντι των θεσμών ενδέχεται να οδηγήσει τους πολίτες σε απάθεια για τα κοινά και αποστασιοποίηση από την πολιτική, που, με τη σειρά τους, θα διευκόλυναν και, σε ένα βαθμό, θα ενθάρρυναν, τη συμμετοχή σε βίαιες αναταραχές και επιθέσεις σε θεσμούς.

1.3. Ποιος παράγει σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation);

Οι εξωτερικοί δρώντες θεωρούνται συχνά η σοβαρότερη απειλή για την ακεραιότητα του περιβάλλοντος ενημέρωσης και εν γένει πληροφόρησης. Σχετικές έρευνες δείχνουν ότι εκπρόσωποι ξένων δυνάμεων συμμετείχαν σε μια συστηματική εκστρατεία σκόπιμης παραπληροφόρησης κατά τη διάρκεια των προεδρικών εκλογών του 2016 στις ΗΠΑ για την υπονόμευση του δημόσιου διαλόγου μέσω της διάδοσης διαβρωτικών ψευδών ειδήσεων και επιθέσεων κατά του ήθους, του χαρακτήρα και του βιογραφικού υποψηφίων για την προεδρία. Το αποτέλεσμα ήταν να επικρατήσουν «γνωσιολογικός κυνισμός, τεχνο-συναισθηματική πόλωση και διάχυτη αναξιοπιστία», με συνέπεια τη δυσπιστία έναντι όλων των ισχυρισμών που διατυπώθηκαν ως πολιτικά γεγονότα, εκτός και αν επιβεβαιώναν βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις στις οποίες υπήρχε έντονη συναισθηματική διάσταση (McKay & Tenone, 2021). Σκόπιμη παραπληροφόρηση ρωσικής προέλευσης φαίνεται πως εξακολουθεί να διακινείται, αποσκοπώντας στο να δικάσει τις κοινωνίες. Το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, σε μια προσπάθεια να μειωθεί η υποστήριξη της κοινής γνώμης προς την Ουκρανία μετά την εισβολή της Ρωσίας, τον Φεβρουάριο του 2022 (Geissler et al., 2023).

Ορισμένοι ηγέτες κρατών επίσης διαδίδουν σκοπίμως παραπληροφόρηση και θεωρίες συνωμοσίας, προκειμένου να αποκομίσουν πολιτικά οφέλη εντός των χωρών τους. Σχετικές έρευνες καταδεικνύουν ότι κάποιοι λαϊκιστές ηγέτες έχουν αξιοποιήσει το εργαλείο της παραπληροφόρησης για να πολώσουν την κοινωνία, να υπονομεύσουν τα αντίπαλα πολιτικά αφηγήματα και να δημιουργήσουν διαιρέσεις ανάμεσα στον «λαό» και σε κάποιους φανταστικούς «άλλους», πρακτική που τους βοηθά να εδραιώσουν την εξουσία τους ως προστάτες του λαού απέναντι σε εξωτερικές απειλές (Plenta, 2020).

Οι πολιτικοί που είναι πιθανότερο να διατυπώσουν ψευδείς ισχυρισμούς και να προωθήσουν την παραπληροφόρηση εντοπίζονται συνήθως στο πεδίο του λαϊκισμού. Πρόκειται για πολιτικές προσωπικότητες που βρίσκονται στο περιθώριο της πολιτικής και προωθούν αρκετά ακραίες, αριστερές και δεξιές, ιδεολογίες. Ωστόσο, τα «εναλλακτικά γεγονότα» ή οι «εναλλακτικές αλήθειες» αποτελούν χαρακτηριστικό του λόγου των περισσότερων πολιτικών.

Ο Πάτρικ Αγκμπεντετζόμπι (Agbedejobi, 2021) υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια μορφή παραπλάνησης, η οποία πείθει τους ανθρώπους πως κάτι είναι αληθές και ταυτόχρονα, ότι αν δεν πιστέψουν πως είναι αληθές, αυτό οφείλεται στη δική τους γνωστική ικανότητα ή συναισθηματική νοημοσύνη.

Οι πολιτικοί ηγέτες που συστηματικά παράγουν ή προωθούν σκόπιμα παραπληροφόρηση φαίνεται να είναι λίγοι. Ωστόσο, στις περισσότερες χώρες οι τακτικές αυτές αποτελούν προνόμιο περιθωριακών πολιτικών παραγόντων που επιχειρούν να ασκούν επιρροή για να σπείρουν τη δυσaréσκεια. Οι συνήθεις τρόποι παραπληροφόρησης αξιοποιούν πολιτισμικές διαιρέσεις γύρω από πολιτικά ζητήματα που εντάσσονται σε μια λαϊκιστική ατζέντα, όπως είναι ο αντισημιτισμός, ο αντι-τεκτονισμός, ο νατιβισμός, η πολιτισμική καθαρότητα και η ξενοφοβία. Όπως είναι αναμενόμενο, η συνηθέστερη πηγή παραπληροφόρησης σε σχέση με αυτά τα θέματα είναι οι ομάδες της Άκρας Δεξιάς (Rakopoulos, 2022) που υποδαυλίζουν την αρνητική στάση τμημάτων του πληθυσμού έναντι επιμέρους ομάδων, που, κατά τις ίδιες, θεωρούνται απειλή για τις αξίες και τον πολιτισμό μιας κοινωνίας.

Ωστόσο, και οι ίδιοι πολίτες είναι σε θέση να δημιουργήσουν εκουσίως παραπληροφόρηση, παρουσιάζοντας και διαδίδοντας υποκειμενικές απόψεις ως αντικειμενικά γεγονότα. Αυτό συμβαίνει επειδή πολλοί που δεν εμπιστεύονται τις ελίτ, τους πολιτικούς ή τα ΜΜΕ, είναι πιθανόν να εμπιστεύονται τους ομοίους τους, τον απλό και «αγνό» άνθρωπο, και ορισμένοι εξ αυτών καταλήγουν να παράγουν σχετικό ενημερωτικό περιεχόμενο, ασκώντας έτσι επιρροή. Δυστυχώς, οι σχετικές εμπειρικές έρευνες διαπιστώνουν ότι οι πολίτες που παράγουν περιεχόμενο, τείνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό να έχουν πιο ακραίες ή αμφιλεγόμενες απόψεις συγκριτικά με τον μέσο πολίτη (Inguanzo et al., 2021). Οι έρευνες καταδεικνύουν ότι μόνο μια μειοψηφία των συστηματικών χρηστών του διαδικτυακού περιβάλλοντος πληροφοροφόρησης εκτίθεται σε ψευδείς ειδήσεις και παραπληροφόρηση. Ωστόσο, για τη μειοψηφία αυτή, ο αντίκτυπος στις στάσεις και τη συμπεριφορά της μπορεί να είναι σημαντικός.

Για να τον κατανοήσουμε, χρειάζεται κατ' αρχάς να εξετάσουμε τις ψυχολογικές διαδικασίες της λεγόμενης «προκατάληψης της επιβεβαίωσης» (*confirmation bias*), δηλαδή της επιλεκτικής έκθεσης σε πηγές ενημέρωσης και της έλλειψης κριτικής σκέψης και προβληματισμού, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε χειραγώγηση από την παραπληροφόρηση. Δεύτερον, πρέπει επίσης να εξετάσουμε γιατί οι ψευδείς ειδήσεις αποδεικνύονται τόσο ανθεκτικές όσο και εύκολα διαδιδόμενες. Από την άποψη αυτή, επιβαρυντικός παράγοντας είναι οι αλγόριθμοι των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στοχεύοντας στη μεγιστοποίηση της εμπλοκής των χρηστών στις πλατφόρμες, οι αλγόριθμοι επιδιώκουν να προωθήσουν στους χρήστες περιεχόμενο που έχει τη μεγαλύτερη πιθανότητα να παρακολουθηθεί από αυτούς, τροφοδοτώντας ταυτόχρονα την ανάλογη αλληλεπίδραση βάσει

προηγούμενων μοτίβων εμπλοκής (*engagement*) με ανάλογο περιεχόμενο. Τα στοιχεία φανερώνουν ότι το περιεχόμενο που προωθείται είναι γενικά σύμφωνο με τις ήδη υφιστάμενες πεποιθήσεις τους και μπορεί να είναι ακόμη και ακραίου χαρακτήρα. Δημιουργούνται έτσι εμπόδια στη λήψη πλουραλιστικών απόψεων, ενώ φαίνεται οι αλγόριθμοι να οδηγούν και να ενισχύουν ναρκισσιστικές επιθυμίες με σκοπό την αυτοεπιβεβαίωση (Whittaker et al., 2021).

Τα αφηγήματα παραπληροφόρησης απευθύνονται σε αφοσιωμένους οπαδούς κομμάτων και τραβούν την προσοχή επειδή θεωρούνται αμφιλεγόμενα και ταυτόχρονα, καινοτόμα. Η εμπλοκή οδηγεί σε επαναλαμβανόμενη έκθεση, που διευκολύνεται τόσο από «ρομποτικούς λογαριασμούς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης» (*bots*) όσο και από χρήστες που είναι φυσικά πρόσωπα, οι οποίοι αξιοποιούν τους αλγόριθμους για να αυξήσουν τη διάδοση των μηνυμάτων τους. Ενώ η επαλήθευση των ειδήσεων και η αποκάλυψη ψευδών πληροφοριών θεωρείται ότι επιτελεί μια διορθωτική λειτουργία, σχετικές μελέτες διαπιστώνουν πως αυτό λειτουργεί μόνο για ορισμένους πολίτες. Την ίδια στιγμή, άλλοι επιμένουν στις πεποιθήσεις τους, ισχυριζόμενοι ότι η ανασκευή των *fake news* είναι ψευδής επειδή προέρχεται από πηγές που ελέγχονται από τις ελίτ ή από ειδικούς επιστήμονες (Tandoc, 2019).

1.4. Γιατί διαδίδεται η σκόπιμη παραπληροφόρηση και πού οφείλεται η απήχησή της;

Πολλοί μελετητές τονίζουν ότι οι ψευδείς ειδήσεις παρουσιάζονται συχνά με τρόπο δραματικό, τον οποίο η πεζή πραγματικότητα δεν μπορεί να ανταγωνιστεί. Ο λόγος για τις ανησυχίες σχετικά με τη διάδοσή τους στα κοινωνικά μέσα προκύπτει από το γεγονός ότι, όπως έχει αποδειχθεί, το περιεχόμενό τους δεν χρειάζεται να είναι αληθές για να θεωρηθεί ειδησεογραφικό και να διαδοθεί στις ψηφιακές πλατφόρμες μεταξύ των χρηστών. Αρκεί απλώς να είναι ενδιαφέρον και σύμφωνο με τις πεποιθήσεις τους. Ειδικότερα, το περιεχόμενο που ξαφνιάζει, σοκάρει ή/και θεωρείται αμφιλεγόμενο, τείνει να είναι ανθεκτικό, αξιομνημόνευτο και πιθανό να κοινοποιηθεί σε όλες τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (Marwick, 2018).

Για να βρει η παραπληροφόρηση αποδέκτες, χρειάζεται οι κοινωνίες να είναι δύσπιστες, υιοθετώντας έναν παράλογο τρόπο σκέψης έναντι εσωτερικών ή εξωτερικών δυνάμεων, οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως αποφασισμένες να υπονομεύσουν τις κοινωνικές αξίες. Αν η παραπληροφόρηση θεωρείται υπερβολική και ακραία, όπως για παράδειγμα ότι ένας επιχειρηματίας χρηματοδοτεί ένα πραξικόπημα σε μια ξένη χώρα, τότε δεν θα γίνει τελικά πιστευτή – αν και η θεωρία αυτή έρχεται σε αντίθεση με την περίπτωση του Όρμπαν στην Ουγγαρία, που ισχυρίζεται ότι ο επιχειρηματίας Τζορτζ Σόρος χρηματοδοτεί τη μετανάστευση από και προς τη χώρα, προκειμένου να αποδυναμώσει το καθεστώς (Plenta, 2020).

Ένας παράγοντας που επηρεάζει τον βαθμό στον οποίο έχει απήχηση η παραπληροφόρηση, είναι η αξιοπιστία της. Το περιεχόμενο που αναρτάται στο διαδίκτυο ενδέχεται να παραπέμπει ή να δίνει την εντύπωση ότι η παραπληροφόρηση ή οι θεωρίες συνωμοσίας διακινούνται από προσωπικότητες υψηλού επιπέδου που διαθέτουν το κύρος ειδικών εμπειρογνομόνων. Στους ειδικούς αυτούς μπορεί να συγκαταλέγονται καταξιωμένοι ακαδημαϊκοί ή άλλες σημαίνουσες προσωπικότητες που, παρά τους ισχυρισμούς τους, θεωρούνται αξιόπιστοι από ορισμένους πολίτες. Η χρήση ενός τίτλου (δρ. ή καθηγητής), η ύπαρξη μεγάλου αριθμού οπαδών ή το γεγονός ότι υποστηρίζονται από συναδέλφους τους, είναι ενδείξεις για τη νομιμοποίησή τους στα μάτια του κοινού. Οι ενδείξεις αυτές αποδεδειγμένα οδηγούν την κοινή γνώμη να θεωρεί τους «ειδικούς» αξιόπιστους και τους ισχυρισμούς τους πιστευτούς (Buarque, 2022).

Ένας ακόμη παράγοντας που επηρεάζει την αξιοπιστία είναι το προαναφερθέν γνωστικό φαινόμενο που ονομάζεται «προκατάληψη της επιβεβαίωσης» (*confirmation bias*): Η τάση, δηλαδή, να αποδέχεται κανείς μόνο τα γεγονότα εκείνα που συμφωνούν με τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις του και να θεωρεί ψευδείς όσες πληροφορίες τις αμφισβητούν. Οι ψευδείς ειδήσεις και οι θεωρίες συνωμοσίας είναι πιο πιθανό να γίνουν πιστευτές όταν συμμορφώνονται με το γνωστικό πλαίσιο –όταν ταιριάζουν δηλαδή στο υπάρχον σύστημα πεποιθήσεων– ενός ατόμου. Μια μελέτη σχετικά με τη διστακτικότητα ως προς τα εμβόλια στη Νέα Ζηλανδία διαπίστωσε ότι όσοι αυτοπροσδιορίζονταν ως Δεξιοί ήταν πιο πιθανό να είναι διστακτικοί έναντι των εμβολίων, μόνο, όμως, στην περίπτωση κατά την οποία δυσπιστούσαν ταυτόχρονα απέναντι και στην επιστήμη (Winter et al., 2022). Ένα παρόμοιο φαινόμενο παρατηρήθηκε στην Ιταλία, όπου ήταν λιγότερο πιθανό να τηρήσουν τους κανόνες ή να ακολουθήσουν τις οδηγίες των ειδικών όσοι πίστευαν ότι η ασθένεια και ο θάνατος από την COVID-19 ήταν μέρος της φυσικής τάξης πραγμάτων. Επιπλέον, η μελέτη διαπίστωσε ότι οι άνθρωποι αυτοί ήταν πιθανό να πιστεύουν σε θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με τους λόγους επιβολής «περιττών» περιορισμών στη ζωή των πολιτών (Pellegrini et al., 2021).

Ως εκ τούτου, οι προϋπάρχουσες στάσεις και πεποιθήσεις είναι σημαντικοί πρόδρομοι παράγοντες που εξηγούν τη ροπή στην παραπληροφόρηση. Σχετικές έρευνες έχουν διαπιστώσει πολυάριθμες συνδέσεις μεταξύ των υφιστάμενων στάσεων και της υποστήριξης λαϊκιστών πολιτικών και λαϊκιστικών ιδεών, οι οποίες απηχούν το φαινόμενο της «προκατάληψης της επιβεβαίωσης». Η σχέση μεταξύ λαϊκιστικών στάσεων και συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων διαμεσολαβείται από έναν συνδυασμό πολιτικού κυνισμού, ατομικής υστέρησης, χαμηλής αυτοπεποίθησης και της νοοτροπίας του παιγνίου μηδενικού αθροίσματος, δηλαδή της αντίληψης ότι το όφελος για τη μία πλευρά ισοδυναμεί, σε κάθε περίπτωση, με απώλεια για την άλλη (Papaioannou et al., 2023).

Παράλληλα, σχετικές μελέτες διαπιστώνουν ότι υπάρχουν συγκεκριμένες αντιλήψεις –συχνά βασισμένες σε επιλεκτική μνήμη για μια σειρά πραγματικών γεγονότων–, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλείο πρόβλεψης των περιπτώσεων στις οποίες η παραπληροφόρηση είναι πιθανό να καταστεί πιστευτή. Αυτές οι αντιλήψεις στη συνέχεια αξιοποιούνται στη γλώσσα που χρησιμοποιείται για τη δημιουργία των αφηγημάτων παραπληροφόρησης (Inwood & Zappavigna, 2022). Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι αναρτήσεις σχετικά με την παραπληροφόρηση πως ο Μπιλ Γκέιτς χρηματοδοτούσε προγράμματα εμβολιασμού κατά της COVID-19 προκειμένου να εμφυτεύσει μικροτσιπ σε ανθρώπους, η λεγόμενη «θεωρία συνωμοσίας ID2020», η οποία συνδέεται με τις υπάρχουσες στάσεις γύρω από τον αντι-ελιτισμό, την αντίθεση στην παγκοσμιοποίηση, την αντίθεση στην τεχνολογία και τον πολιτικό σκεπτικισμό. Στη συνέχεια, τα εν λόγω

αφηγήματα συνέδεσαν τα θέματα αυτά με επιχειρήματα κατά του εμβολιασμού, θέτοντας στο κοινό τους τον εξής προβληματισμό: «Αν δεν εμπιστεύεστε τις ελίτ και τους πολιτικούς για να διευθύνουν δίκαια την οικονομία, γιατί να τους εμπιστευτείτε όταν σας προσφέρουν δωρεάν εμβόλια;». Το ερώτημα «Τι τους συμφέρει αυτούς;», δηλαδή τις παγκόσμιες και εθνικές ελίτ, επανήλθε με ένταση.

Η πίστη στην παραπληροφόρηση και στη συνωμοσιολογική σκέψη μπορεί επίσης να αποτελεί μια χρήσιμη νοητική κατασκευή. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει την προκατάληψη της επιβεβαίωσης, αλλά υποδηλώνει και την απόρριψη της τυχαιότητας και της αβεβαιότητας υπέρ μιας αληθοφανούς θεωρίας, καθώς είναι ευκολότερο να αποδώσει κανείς τα γεγονότα σε μυστικές δυνάμεις. Ορισμένοι Έλληνες πολίτες που είχαν προβλήματα ψυχικής υγείας ως αποτέλεσμα της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας των πρώτων μηνών της πανδημίας θεώρησαν πιο ανακουφιστικό να πιστεύουν σε συνωμοσίες, παρά να αποδέχονται ότι ένας θανατηφόρος ιός θα μπορούσε να εμφανιστεί με φυσικό τρόπο (Fountoulakis et al., 2021). Η πεποίθηση ότι οι Κινέζοι συμμετείχαν σε κάποιο φρικτό πείραμα ίσως έπεισε τους πολίτες αυτούς ότι οι δράστες θα έπαιρναν τουλάχιστον το μάθημά τους. Με άλλα λόγια, δεν θα ήταν εφικτό να συμβεί ξανά τυχαία. Σχετικές μελέτες συνέδεσαν ακόμη την πίστη στις θεωρίες συνωμοσίας με την ψυχολογική ακαμψία, την αδυναμία αποδοχής ριζικών αλλαγών, η οποία μπορεί επιπλέον να συνδέεται με ακραία συντηρητικές πεποιθήσεις (Constantinou et al., 2021a). Αυτό το φαινόμενο υποδηλώνει και πάλι ότι ορισμένοι πολίτες δεν μπορούσαν να αποδεχτούν την τυχαιότητα και την αβεβαιότητα και ήταν ευκολότερο να κατηγορήσουν δυνάμεις που ήδη θεωρούσαν κακόβουλες.

1.5. Σχέσεις μεταξύ ψευδών ειδήσεων και θεωριών συνωμοσίας

Η έκθεση στην παραπληροφόρηση μπορεί συχνά να οδηγήσει στην υιοθέτηση συνωμοσιολογικών απόψεων. Ειδικά όταν μια πτυχή της υποδηλώνει ότι κάποια «άλλη, σκοτεινή δύναμη» ενεργεί βάσει δικών της πολιτικών ή οικονομικών κινήτρων. Οι σχετικές εμπειρικές έρευνες δείχνουν ότι σε συζητήσεις γύρω από αμφιλεγόμενα θέματα μπορεί να παρουσιαστεί μια σειρά έγκυρων στοιχείων, τα οποία όμως γρήγορα αναμειγνύονται με επιχειρήματα ή ισχυρισμούς περί συνωμοσίας (Tafi, 2023).

Δεδομένου ότι τα επιχειρήματα αυτά φαίνεται να προέρχονται από απλούς πολίτες, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η συνωμοσιολογική σκέψη είναι ευρέως διαδεδομένη και αναδύεται στην επιφάνεια, εφόσον ενεργοποιείται από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και από την έκθεση των πολιτών σε προηγούμενα επιχειρήματα για την ύπαρξη συνωμοσίας. Η έκταση της συνωμοσιολογικής σκέψης σε μια κοινωνία διαμεσολαβείται από τα επίπεδα εμπιστοσύνης στα ΜΜΕ, την κυβέρνηση, τους εθνικούς και περιφερειακούς πολιτικούς θεσμούς, συμπεριλαμβανομένων υπερεθνικών θεσμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), καθώς και από την εν γένει αρνητική στάση απέναντι στην παγκόσμια πολιτική ή οικονομική διακυβέρνηση.

Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρίες συνωμοσίας αποτελούν «μια προσπάθεια να ερμηνευθεί ένα γεγονός ή μια πράξη με βάση τις μηχανορραφίες ισχυρών ανθρώπων, οι οποίοι προσπαθούν να αποκρύψουν το ρόλο τους (τουλάχιστον μέχρι να πετύχουν τους στόχους τους)» (Sunstein & Vermeule, 2009). Προεκτείνοντας την προσέγγιση αυτή, περιγράφονται ως «ανυπόστατες, ανεπιβεβαίωτες, επίσημα μη αποδεκτές πληροφορίες που προειδοποιούν για μια επικίνδυνη συνωμοσία. Σε σχέση με σημαντικά ιστορικά γεγονότα, τονίζουν το ρόλο της συνωμοσίας (ή των συνωμοσιών) και δεν πιστεύουν τις επίσημες τοποθετήσεις των αρχών. Οι δρώντες που συνωμοτούν σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να είναι μέλη μειονοτικών ομάδων, εκπρόσωποι ξένων κρατών ή ξένων χωρών, εκπρόσωποι των κοινωνικών ελίτ ή ανώνυμα μέλη του κρατικού μηχανισμού (“σύστημα”）」 (Panczoná, 2017). Τα επιχειρήματα αυτά απορρίπτουν την τυχαιότητα, τη σύμπτωση, το ατύχημα ή την ανικανότητα σε σχέση με τις αρνητικές επιπτώσεις, οικοδομώντας το αφήγημα ενός μεγάλου σχεδίου με ιστορικό προηγούμενο. Οι συνωμοσίες είναι, κατά συνέπεια, κινδυνολογικές, προειδοποιώντας τον αναγνώστη για απειλές

κατά των δικαιωμάτων, της ελευθερίας ή της ζωής του, λόγω των μηχανογραφιών των ελίτ και συχνά περιλαμβάνουν έκκληση για αντίσταση. Οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν μακρά ιστορία, ωστόσο λόγω της ευκολίας με την οποία μπορούν να διαδοθούν στο περιβάλλον των ψηφιακών μέσων, εμφανίζονται οργανώσεις όπως το QAnon να έχουν παγκόσμια εμβέλεια και επιρροή.¹

Ο όρος «θεωρία συνωμοσίας» αποδίδεται στον Καρλ Ρόπερ (Rorper, 1949), ο οποίος υποστήριξε ότι τα γεγονότα που σοκάρουν ή τρομοκρατούν τους ανθρώπους (πόλεμος, φτώχεια, ελλείψεις) οφείλονται σε σχεδιασμό και όχι σε σφάλμα. Κατά τον ίδιο, η παλαιότερη πίστη στη θεία βούληση αντικαθίσταται από την ιδέα ότι πίσω από τα γεγονότα δρουν σκοτεινές δυνάμεις, είτε αυτές είναι «οι Σοφοί της Σιών ή τα μονοπώλια ή οι καπιταλιστές ή οι ιμπεριαλιστές». Πρόκειται για αυτές τις μεγάλες αφηγήσεις που συχνά συνδέονται με τις θεωρίες συνωμοσίας, ωστόσο υπάρχουν διαφορετικές ταξινομήσεις των συνωμοσιών. Πολλά ΜΜΕ αποκαλύπτουν συνωμοσίες που ήταν ασήμαντες αλλά και συνωμοσίες που αποδεδειγμένα συνέβησαν: Η συγκάλυψη της πετρελαιοκηλίδας της Deepwater Horizon² στον Κόλπο του Μεξικού από την British Petroleum (BP) αποκαλύφθηκε από ερευνητές δημοσιογράφους. Αν επρόκειτο για ένα μεμονωμένο περιστατικό, θα θύμιζε μια μικρή συνωμοσία, ανεξάρτητα από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Ωστόσο, οι περαιτέρω αποκαλύψεις ότι το Κογκρέσο των ΗΠΑ είχε αποκρύψει πληροφορίες σχετικά με την πετρελαιοκηλίδα και ότι η BP γνώριζε πως ένα ατύχημα ήταν πιθανό λόγω των γνωστών ελαττωμάτων στην κατασκευή της εξέδρας άντλησης πετρελαίου, το μετέτρεψαν σε «Επιχειρησιακή Θεωρία» (*Operational Theory*). Οι Επιχειρησιακές Θεωρίες εξηγούν πώς οι θεσμοί συνεργάζονται για την απόκρυψη πληροφοριών και τον έλεγχο του αφηγήματος, συχνά μέσω κρατικά υποστηριζόμενων υπεκφυγών, για την προστασία οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων.

Η γνώση ότι συμβαίνουν ασήμαντες ή ήσσονος σημασίας συνωμοσίες, σε συνδυασμό με στοιχεία για επιχειρησιακές συνωμοσίες, αφήνουν μερικές φορές ελεύθερο το πεδίο για την άνθηση μεγάλων αφηγήσεων συνωμοσίας. Η γνώση ότι το αμερικανικό κράτος συνωμότησε με την BP για να συγκαλύψει την έκταση μιας περιβαλλοντικής καταστροφής δεν απέχει πολύ από την πεποίθηση πως μερικοί κρατικοί και εταιρικοί ηγέτες ομοίως συνωμοτούν για να ελέγξουν τις παγκόσμιες αφηγήσεις. Αυτή η σκέψη στηρίζει την πίστη

¹ Το QAnon είναι μια ομάδα που εδρεύει στις ΗΠΑ και βασική πεποίθησή της είναι ότι ο Ντόναλντ Τραμπ ηγείται κρυφά της μάχης εναντίον μιας συμμορίας «σατανιστών», «κανιβαλιστών» και παιδεραστών η οποία σε συνεργασία με το «βαθύ» κράτος έχει θέσει σε λειτουργία ένα παγκόσμιο κύκλωμα εμπορίας παιδιών για σεξουαλική εκμετάλλευση. Το QAnon συνδέεται με ένα παγκόσμιο δίκτυο συνωμοσιολόγων που πιστεύουν ότι η λευκή φυλή σταδιακά «αντικαθίσταται» και η ταυτότητά της αμβλύνεται μέσω των σχέσεων μικτού φυλετικού χαρακτήρα και της προώθησης συμπεριληπτικών πολιτικών πρωτοβουλιών. Βλ. Gary et al., 2021.

² Στις 20 Απριλίου 2010, η εξέδρα άντλησης πετρελαίου Deepwater Horizon της βρετανικής πετρελαιοεικής εταιρείας BP στον Κόλπο του Μεξικού, εκρήγνυται, επιφέροντας τον θάνατο σε 11 ανθρώπους και μία από τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές καταστροφές στην ιστορία των ΗΠΑ.

σε «μεγάλα αφηγήματα» (*grand narratives*), όπως αυτά που περιβάλλουν τη συμπαιγνία κρατών με επιχειρηματίες (Μπιλ Γκέιτς, Τζορτζ Σόρος), ή επιχειρησιακές συνωμοσίες από ισχυρά συγκροτήματα οικονομικών ελίτ (π.χ. η Λέσχη Μπίλντερμπεργκ, οι G20, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου).

Οι θεωρίες συνωμοσίας άνθισαν ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Μια μετα-ανάλυση σχετικών μελετών διαπίστωσε ότι οι θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες η COVID-19 προήλθε από ένα εργαστήριο ή ότι η απελευθέρωσή της ήταν μια προσπάθεια αποσταθεροποίησης της κοινωνίας, μιας χώρας ή του δυτικού κόσμου ευρύτερα, έγιναν πιστευτές σε ορισμένες περιπτώσεις από το 20% έως το 50% των ερωτηθέντων (Fotakis & Simou, 2023). Υπήρχαν επίσης πολύ μεγαλύτερες θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες, οι ηγέτες της G20 ή η Λέσχη Μπίλντερμπεργκ είχαν συνωμοτήσει για τη μετάδοση του ιού, προκειμένου να θέσουν σε εφαρμογή μια «Μεγάλη Επαναρρύθμιση» (*Great Reset*) της κοινωνίας και της οικονομίας για τη δημιουργία μιας «Νέας Τάξης Πραγμάτων» (*New World Order*) στην οποία θα ασκείται τεχνοκρατικός, ολοκληρωτικός έλεγχος. Οι θεωρίες που παρουσίαζαν αυτούς τους ισχυρισμούς καλούσαν τους ανθρώπους να αντισταθούν.³ Οι περισσότερες από αυτές τις αντιλήψεις διακινούνται σε όλα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ενώ μερικές φτάνουν να υιοθετούνται και να συζητούνται ακόμη και από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης, με το Twitter (πλέον X) να είναι η πλατφόρμα όπου οι περισσότεροι εκτίθενται στη σκόπιμη παραπληροφόρηση και τις θεωρίες συνωμοσίας (Theocharis et al., 2023).

Οι πιο επιτυχημένες θεωρίες συνωμοσίας, ως προς την εμβέλειά τους και την αξιοπιστία τους, είναι εκείνες που αφηγούνται μια συναρπαστική ιστορία. Η συνωμοσιολογία, στις περισσότερες περιπτώσεις, βασίζεται σε μια δυαδική πραγματικότητα όπου ο καλός πολίτης προδίδεται από μια διεφθαρμένη εξουσιαστική δύναμη, ανεξάρτητα από το αν είναι εντός ή εκτός ενός κράτους. Οι θεωρίες συνωμοσίας έχουν μια δυαδική φύση, παρόμοια με των λαϊκών μύθων: Είναι ηθικές ιστορίες για τη σύγκρουση του Καλού και του Κακού, που συγκροτούν μια κοινή ταυτότητα «καλού πολίτη» για την οποία πρέπει κανείς πρώτα να διαφωτιστεί, ώστε να ταχθεί στην πλευρά του Καλού (Tajfel-Turner, 2004).

Από τη σκοπιά της Γλωσσολογίας, σχετική έρευνα (Fong et al., 2021) δείχνει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας τείνουν να επικεντρώνονται στις απειλές και τα άγχη που συνδέονται με αυτές και να κατευθύνουν τον λαϊκό θυμό που προκύπτει από τα άγχη αυτά. Ειδικότερα, ο θυμός κατευθύνεται στη δημιουργία μιας ταυτότητας εντός της ομάδας, η οποία επί του παρόντος είναι ανίσχυρη αλλά θα μπορούσε να γίνει ισχυρή αν η ομάδα ενωθεί και «αφυπνιστεί». Οι θεωρίες συνωμοσίας τονίζουν ότι τα άγχη προκαλούνται

³ Βλ., για παράδειγμα, Mercola & Cummins, 2021.

σκόπιμα και προσφέρουν σαφή βεβαιότητα για την ύπαρξη συνωμοσίας. Αν και πολλά από τα επιχειρήματα που αντλούνται από τις θεωρίες συνωμοσίας είναι ψευδή και οι συνδέσεις μεταξύ των γεγονότων πλαστές και αναπόδεικτες, οι πιο ισχυρές από αυτές τις θεωρίες ξεκινούν αναδεικνύοντας ασήμαντες συνωμοσίες, στη συνέχεια αναφέρονται σε σκιώδεις οργανώσεις και συζητήσεις πίσω από κλειστές πόρτες και, συχνά, αφού παραθέσουν μεγάλο όγκο φαινομενικά «αποδεικτικών στοιχείων», καλούν τους αποδέκτες τους να αναρωτηθούν αν όλα αυτά τα «συνδεδεμένα γεγονότα» μπορεί πράγματι να είναι τυχαία (Tennent & Grattan, 2022).

Οι επιστημονικές μελέτες αντιμετωπίζουν συχνά με εξαιρετικά αρνητικό τρόπο όσους πιστεύουν σε θεωρίες συνωμοσίας. Αρχικά, η συνωμοσιολογική σκέψη συνδεόταν με την παράνοια και την ψυχική ασθένεια, με συνέπεια ο απλούστερος τρόπος για να απορρίψει κανείς τους πιστούς της, ήταν να τους περιγράψει ως παράφρονες. Ωστόσο, έχουν αναπτυχθεί πιο εξελιγμένες προσεγγίσεις που ευθυγραμμίζουν τις πεποιθήσεις με τις ανθρώπινες εμπειρίες, λαμβάνοντας υπόψη την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας. Μια κλασική προσέγγιση υποστηρίζει ότι οι συνωμοσιολόγοι είναι κοινωνικά «ηττημένοι», άνθρωποι που αισθάνονται πως έχουν χάσει το κύρος τους ή πως βρίσκονται στην πλευρά όσων «έχουν μείνει πίσω» και αναζητούν παρηγοριά σε μια θεωρία συνωμοσίας για να εξηγήσουν την κοινωνικά υποδεέστερη θέση τους.

Η αφήγηση εδώ είναι ότι για την κοινωνική τους υποβάθμιση ευθύνονται οι ίδιοι, αλλά δεν είναι διατεθειμένοι να αναλογιστούν τη δική τους ευθύνη για την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει. Οι θιασώτες των θεωριών συνωμοσίας περιγράφονται επίσης συχνά ως εξτρεμιστές που επηρεάζονται από το κλίμα πόλωσης (όπως εκείνοι που εισέβαλαν στο Καπιτώλιο των ΗΠΑ, τον Ιανουάριο του 2021) και δεν μπορούν να αποδεχθούν την ήττα τους, με συνέπεια να συσχετίζονται θεωρίες συνωμοσίας για να την εξηγήσουν. Υπάρχουν ακόμη ενδείξεις ότι οι πολίτες οι οποίοι ταυτίζονται πολιτικά με ένα κόμμα που προωθεί τέτοιες θεωρίες, υιοθετούν πλήρως την προσέγγισή του με το σκεπτικό ότι «αν το κόμμα μου ισχυρίζεται πως υπάρχει συνωμοσία, τότε πρέπει όντως να υπάρχει». Οι έρευνες δείχνουν ότι η πίστη σε ορισμένες θεωρίες λειτουργεί ως τεκμήριο αφοσίωσης για ορισμένους οπαδούς κομμάτων ή θιασώτες συγκεκριμένων ιδεολογικών θέσεων (Wiggins, 2023). Οι λιγότερο υποτιμητικές αναφορές υποστηρίζουν ότι οι πολίτες που τηρούν μια στάση έντονης δυσπιστίας έναντι των ελίτ, όπως οι υποστηρικτές λαϊκιστικών ιδεών και κομμάτων, είναι βέβαιο πως θα πιστέψουν ότι και οι ελίτ συνωμοτούν συνεχώς για να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα.⁴

⁴ Για μια σύντομη επισκόπηση βλ. van Prooijen, 2018.

Εντούτοις, ενώ πολλοί ερευνητές καταλήγουν σε αρνητικά συμπεράσματα σχετικά με τους οπαδούς των θεωριών συνωμοσίας, διαπιστώνονται επίσης δεσμοί μεταξύ της πίστης και της υποστήριξης πιο άμεσων μορφών δημοκρατίας και ισχυρισμών ότι οι απλοί άνθρωποι θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη επιρροή και εξουσία – αν και οι στάσεις αυτές αποτελούν συχνά μέρος ενός ευρύτερου συνόλου ιδεών που ανήκουν στη λαϊκιστική σκέψη (Pantazi et al., 2022b). Πρόκειται, ειδικότερα, για μια έννοια που περιγράφει ένα σύνολο προκαταλήψεων, οι οποίες υποστηρίζουν την κυριαρχία των απλών ανθρώπων, την πεποίθηση, δηλαδή, ότι οι ελίτ διακρίνονται από ιδιοτέλεια και, σε κάποιο βαθμό, είναι εχθροί των απλών ανθρώπων.

Σε κάθε περίπτωση, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα πάντα επιτρέπονται στη σημερινή εποχή της «μετα-πραγματικής πληροφόρησης» (*post-factual information*), δηλαδή εκείνης που δεν βασίζεται σε πραγματικά στοιχεία. Εφόσον οι πληροφορίες βρίσκουν απήχηση στις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις των ανθρώπων, η ειλικρίνεια φαίνεται να έχει λιγότερη σημασία από το αν οι πληροφορίες αυτές είναι σύμφωνες με τις στάσεις των πολιτών (Thorson, 2016).

1.6. Οι θεωρίες συνωμοσίας στην Ελλάδα

Η ελληνική δημόσια σφαίρα θεωρείται ένας γόνιμος χώρος για να ευδοκιμήσουν οι θεωρίες συνωμοσίας (Skoulariki, 2018), ιδίως στον απόηχο της παρατεταμένης οικονομικής και πολιτικής κρίσης που ακολούθησε την παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία είχε με τη σειρά της βαθιές κοινωνικές επιπτώσεις (Mylonas, 2011). Η Αθηνά Σκουλαρίκη υποστηρίζει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας γύρω από την οικονομική κρίση, εμφανίστηκαν λόγω τεσσάρων συστημικών παραγόντων: 1) της αποτυχίας του εκπαιδευτικού συστήματος να ενθαρρύνει την κριτική σκέψη, 2) του ιδιαίτερα έντονου εθνικισμού και εθνοκεντρισμού που ερμηνεύει τον διεθνή παρεμβατισμό ως απειλή για την ελληνική κυριαρχία και ταυτότητα, 3) ένα άκρως πολιτικοποιημένο μιντιακό περιβάλλον που δίνει προτεραιότητα στη γνώμη και τα σχόλια έναντι της αντικειμενικής μετάδοσης των γεγονότων, και 4) τον έντονο λαϊκισμό (αριστερό και δεξιό) που χαρακτηρίζει όλο το πολιτικό περιβάλλον πληροφόρησης (Skoulariki, 2018). Ωστόσο, υπάρχουν και πρόσθετοι παράγοντες που είναι εμφανείς σε συνωμοσιολογικού τύπου επιχειρήματα. Στην Ελλάδα υπάρχει ένας αριθμός θεωριών συνωμοσίας που δεν είναι εθνοκεντρικές, αλλά σχετίζονται με τον αντι-ελιτισμό, τον αντι-καπιταλισμό και τη «δαιμονοποίηση» της επιδίωξης του επιχειρηματικού κέρδους. Για παράδειγμα, οι θεωρίες περί τεχνητής χρεοκοπίας «για να μας εξαγοράσουν τα funds» ή οι θεωρίες περί ελέγχου της πολιτικής από το «μεγάλο κεφάλαιο», εγχώριο και ξένο. Τέτοιες αφηγήσεις συνιστούν τμήμα παγκόσμιων τάσεων συνωμοσιολογικής σκέψης που αντλούν από αντισημιτικές και αντιαμερικανικές προσεγγίσεις (Lewis, 2025).

Αυτή η διολίσθηση στηρίζεται σε ένα γενικότερο έλλειμμα εμπιστοσύνης. Μελέτη που διεξήχθη το 2014 (Zikakou, 2014) διαπίστωσε επίσης υψηλά επίπεδα συνωμοσιολογικής σκέψης: α) 75,2% πίστευαν ότι η ελληνική οικονομική κρίση σχεδιάστηκε για να αποδυναμώσει το έθνος, β) 68,6% πίστευαν ότι η θεραπεία για τον καρκίνο έχει ανακαλυφθεί αλλά αποκρύπτεται από το κοινό, γ) 58,7% πίστευαν ότι η επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου στους Δίδυμους Πύργους ήταν μια επιχείρηση των ΗΠΑ ώστε να επιτραπεί στη συνέχεια η εφαρμογή μιας πιο επιθετικής εξωτερικής πολιτικής, και δ) 27% πίστευαν ότι η προσεδάφιση στη Σελήνη το 1969 ήταν σκηνοθετημένη σε μια απομακρυσμένη τοποθεσία κλπ. Βεβαίως, η σκέψη αυτή δεν είναι δηλωτική μόνο του ελληνικού τρόπου σκέψης, καθώς σε όλες τις ευρωπαϊκές

κώρες υπάρχουν στοιχεία για την πίστη σε μια σειρά διαφορετικών θεωριών συνωμοσίας. Αυτό που δείχνουν οι συγκριτικές μελέτες είναι ότι παίζει ρόλο το ευρύτερο πλαίσιο, καθώς τα αρνητικά γεγονότα που εξελίσσονται σε κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες κρίσης οδηγούν συχνά σε αυξημένη πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας (Öhnerfors & Krouwel, 2021).

Ως εκ τούτου, η παρατεταμένη χρηματοπιστωτική κρίση, οι συζητήσεις για τα πακέτα διάσωσης της ΕΕ και η συνακόλουθη πολιτική αστάθεια, σε συνδυασμό με τα κοινωνικο-οικονομικά κύματα της πανδημίας που ακολούθησαν, ενίσχυσαν τους παράγοντες που εκκολάπτουν και επιδεινώνουν τη συνωμοσιολογική σκέψη, επιταχύνοντας την ανάδειξή της στη δημόσια ατζέντα της ελληνικής κοινής γνώμης. Το άγχος και η αβεβαιότητα, και άρα η δεκτικότητα στις θεωρίες συνωμοσίας, ήταν πιο έντονα μεταξύ εκείνων που αυτοπροσδιορίζονταν ως οικονομικά ευάλωτοι και είδαν τη θέση τους να υποβαθμίζεται περαιτέρω ως αποτέλεσμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης (Mari et al., 2017).

Οι σχετικές έρευνες διαπίστωσαν ακόμη ότι η εμπιστοσύνη του κοινού στη διαχείριση της πανδημίας ήταν γενικά χαμηλή στην Ελλάδα, ενώ οι θεωρίες συνωμοσίας διακινούνται ευρέως. Ακόμη, η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς και τα ΜΜΕ ήταν χαμηλότερη, ιδίως μεταξύ των ηλικιωμένων πολιτών με υπερσυντηρητικές αντιλήψεις. Και οι δύο παράγοντες συσχετίστηκαν με την πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας (Massou et al., 2023). Η εξέλιξη αυτή εγγράφεται σε ένα ευρύτερο περιβάλλον χαμηλής εμπιστοσύνης των Ελλήνων, τόσο σε διαπροσωπικό επίπεδο όσο και έναντι των θεσμών, όπως έχουν καταγράψει επανειλημμένως οι διαχρονικές έρευνες της διαΝΕΟσις *Τι πιστεύουν οι Έλληνες* (διαΝΕΟσις, 2016, 2017, 2018, 2020, 2022, 2024).

Μελέτη σχετικά με την «επικοινωνία της επιστήμης» (*science communication*) για την πανδημία (Constantinou, 2021b) διαπίστωσε ότι οι θεωρίες συνωμοσίας στην Ελλάδα έχουν ευρεία απήχηση και μεταξύ νεότερων ατόμων με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, που ζουν σε λιγότερο πυκνοκατοικημένες περιοχές και έχουν χαμηλότερο εισόδημα. Η ψυχολογική τους κατάσταση, ιδίως τα αυξημένα επίπεδα αβεβαιότητας και άγχους, αναδείχθηκε ως ο ισχυρότερος ερμηνευτικός παράγοντας για την εμφάνιση και ανάπτυξη της συνωμοσιολογίας. Όσο ισχυρότερη ήταν η πίστη στις θεωρίες συνωμοσίας τόσο μεγαλύτερη ήταν η δυσπιστία προς την επιστήμη και η απροθυμία τήρησης των μέτρων δημόσιας υγείας. Οι συνωμοσιολόγοι ήταν επίσης επιρρεπείς στην επιθετικότητα και την έκκληση για κοινωνική αναταραχή ή εξέγερση. Οι εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι όσοι επιθυμούν να συμμετάσχουν σε συλλογική δράση αναπτύσσουν, μέσω της έκθεσης σε θεωρίες συνωμοσίας, μια αίσθηση θυματοποίησης (Gkinopoulos & Mari, 2023). Ειδικότερα, η συλλογική δράση είναι ένα μέσο για να νιώσουν μεγαλύτερη αυτοεκπλήρωση ώστε να μην παραμείνουν θύματα. Οι έρευνες καθιστούν σαφές γενικά ότι η θυματοποίηση και η ταύτιση με την ομάδα στην οποία

ανήκουν, αποτελούν παράγοντες που ενισχύουν την πίστη στις θεωρίες συνωμοσίας (Pantazi et al., 2022a).

Ωστόσο, η έκθεση σε ψευδείς ειδήσεις και θεωρίες συνωμοσίας μπορεί να μετριάστηκε λόγω των ειδικών συνθηκών της πανδημίας. Μελέτες διαπίστωσαν ότι η πλειονότητα των Ελλήνων στράφηκε για ενημέρωση σε αξιόπιστα ΜΜΕ κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής. Ανέφεραν επίσης πως δεν εμπιστεύονταν το περιεχόμενο από άγνωστες πηγές, που δημοσιεύονταν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Skarpa & Garoufallou, 2021). Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι δεν υπήρχε μια μειοψηφία φανατικών συνωμοσιολόγων που προσπαθούσαν να διασπείρουν ψευδείς ειδήσεις ή ότι δεν ασκούσαν επιρροή όσο η πανδημία συνεχιζόταν και η συνακόλουθη αβεβαιότητα αυξανόταν σημαντικά (Eberl et al., 2021).

Συνεπώς, οι θεωρίες συνωμοσίας δεν είναι απλώς προϊόν ψευδών ειδήσεων, αλλά πηγάζουν και από την ανάγκη διαχείρισης της αβεβαιότητας και ανεύρεσης απαντήσεων και ερμηνειών. Οι έρευνες που εξετάζουν τις πεποιθήσεις στην περιοχή των Βαλκανίων υποστηρίζουν ότι η κατανόηση των πολιτισμικών προτύπων και των κοινών εμπειριών είναι ζωτικής σημασίας. Τα υψηλά επίπεδα δυσπιστίας και το αίσθημα απογοήτευσης από τους πολιτικούς είναι κοινά, επομένως η συνωμοσιολογία και ο σκεπτικισμός σχετικά με την πανδημία αποτελούν μέρος μιας συνολικής δέσμης συμπεριφορών. Ειδικά οι Έλληνες που πίστευαν ότι υπήρχε «plandemic» –συνδυασμός των λέξεων «σχέδιο» (plan) και «πανδημία» (pandemic)– που υποδηλώνει ότι ισχυροί παράγοντες συνωμότησαν για να απελευθερώσουν τον ιό, προκειμένου να περιορίσουν τα ατομικά δικαιώματα των πολιτών. Όσοι ενστερνίζονταν την ιδέα αυτή, πίστευαν ταυτόχρονα και σε άλλες πολιτικές και ιατρικές θεωρίες συνωμοσίας που δεν σχετίζονταν με την πανδημία (Gemenis, 2021).

Η έννοια της «plandemic» διαδόθηκε με διάφορες εκδοχές, είτε ως κινεζική συνωμοσία εναντίον του υπόλοιπου κόσμου, είτε ως συνωμοσία από τον ισλαμικό κόσμο ή εναντίον του, είτε ως συνωμοσία για την εξόντωση των πιο ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων, καταδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι θεωρίες συνωμοσίας προσαρμόζονται για να ταιριάζουν σε διαφορετικά πολιτικά αφηγήματα (Çalışkan, 2022). Οι θεωρίες συνωμοσίας προκύπτουν από τη δημιουργική ικανότητα των ανθρώπων όταν προσπαθούν να κατανοήσουν τον κόσμο και *«αντιπροσωπεύουν καινοτόμες προσπάθειες να αρθρώσουν ανησυχίες σχετικά με την αιτιότητα, τη λογοδοσία και την άσκηση της εξουσίας»* (Brown & Theodossopoulos, 2003: 316).

Για την περιοχή των Βαλκανίων, οι εμπειρίες του ιμπεριαλισμού και της καταπίεσης των ταυτοτήτων, των ελευθεριών και της αυτονομίας αποτελούν τη βάση για τη συνεχιζόμενη δυσπιστία απέναντι στις αρχές.

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

Ιούνιος 2026

Μεθοδολογία

Οι έρευνες στους τομείς της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Ψυχολογίας και της Πολιτικής Επικοινωνίας μελετούν το περιεχόμενο και τη φύση των θεωριών συνωμοσίας ως μια μορφή λόγου. Ένα μέρος της σχετικής έρευνας ακολουθεί ποσοτική μεθοδολογία (βλ. Hoseini et al., 2023), προσαρμόζοντας τις συνήθεις τεχνικές ανάλυσης περιεχομένου για την καταμέτρηση του αριθμού και της συχνότητας των αναρτήσεων που υποδηλώνουν συνωμοσίες. Η προσέγγιση αυτή έχει μετακινηθεί προς την ανάλυση μεγάλων συνόλων δεδομένων με τη χρήση τεχνικών υποβοηθούμενων από υπολογιστή, η οποία περιλαμβάνει την αρχική χειροκίνητη κωδικοποίηση, την ανάπτυξη ενός λεξικού και, στη συνέχεια, τον προγραμματισμό εργαλείων τεχνητής νοημοσύνης για την ανάλυση του κειμένου. Οι μελέτες αυτές παρέχουν μια χρήσιμη βάση δεδομένων με λέξεις-«κλειδιά» (Orts & Vargas-Sierra, 2022). Για μικρά σύνολα δεδομένων, η ποιοτική ανάλυση και η χειροκίνητη κωδικοποίηση είναι ο κανόνας, εστιάζοντας σε βασικές μεταβλητές που σχετίζονται με τα βασικά στοιχεία μιας συνωμοσιολογικής αφήγησης.

Οι μελέτες που επικεντρώνονται στις αφηγήσεις μπορούν να διερευνήσουν το μέγεθος της θεωρίας συνωμοσίας (Hellinger, 2018), τους βασικούς φορείς που κατονομάζονται, τις κοινωνικές επιπτώσεις και τις απαιτούμενες δράσεις αντιμετώπισής της (Ižák, 2020). Μελέτες έχουν ακόμη διερευνήσει τα γλωσσικά μέσα, τα θέματα και τα σχήματα λόγου στο πλαίσιο του κειμένου (Hameleers, 2021). Η εμπειρική πτυχή της παρούσας μελέτης θα ακολουθήσει την ποιοτική προσέγγιση αξιοποιώντας εργαλεία από την κριτική ανάλυση λόγου (Wodak, 2011), τα οποία εξετάζουν τη δομή των κειμένων. Ως εκ τούτου, διερευνούμε συγκεκριμένα στοιχεία σε μικρο-επίπεδο που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη θεωρία και θέματα μακρο-δομής που σχετίζονται με τη γλώσσα, το γλωσσικό ύφος και τα γλωσσικά μέσα. Τα μακρο-επίπεδα επικαλύπτονται με τους ισχυρισμούς σε μεσο-επίπεδο που περιλαμβάνουν όσους σχετίζονται με την εθνική ή την παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Το μεσο-επίπεδο συχνά δίνει ευρύτερο νόημα στις θεωρίες συνωμοσίας, συσχετίζοντάς τες με τη δομή εξουσίας και εξηγώντας τη θέση του απλού πολίτη στην κοινωνία, την αδυναμία του ή τη σημασία της πληροφόρησης για την ενδυνάμωσή του. Ο συνωμοσιολογικός λόγος κάνει επίσης διάκριση ανάμεσα σε ενδο-ομάδες (κλίκες) και εξω-ομάδες που διαμορφώνονται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας αποξένωσης. Αυτή η προσέγγιση είναι που καθοδηγεί τη μεθοδολογία μας για την ανάλυση των σύγχρονων θεωριών συνωμοσίας στην Ελλάδα.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, οι μεταβλητές που θα χρησιμοποιηθούν για την εξέταση του περιεχομένου και την κωδικοποίηση των σχετικών αναρτήσεων που συλλέχθηκαν από σχετικούς λογαριασμούς στο Facebook περιλαμβάνουν τα εξής: μεταβλητές θεωρίας συνωμοσίας, γλωσσικές μεταβλητές και ισχυρισμούς για μια «κρυφή δομή εξουσίας».

Οι μεταβλητές της θεωρίας συνωμοσίας περιλαμβάνουν τα ακόλουθα στοιχεία:

- Προσδιορισμός της κατηγορίας των συνωμοτών, στην οποία μπορεί να εντάσσονται συγκεκριμένοι πολιτικοί και κυβερνητικοί φορείς, συγκεκριμένες ελίτ, καθώς και εθνικοί ή παγκόσμιοι δρώντες.
- Προσδιορισμός της φύσης της συνωμοσίας, η οποία περιλαμβάνει είτε μία συνωμοσία ήσσονος σημασίας που αφορά μια μεμονωμένη οργάνωση με κάποια αποδεικτικά στοιχεία, είτε μία επιχειρησιακή/λειτουργική συνωμοσία που αφορά σε κατάχρηση εξουσίας από τις κρατικές αρχές και επεκτείνεται σε μεγάλες θεωρίες συνωμοσίας με παγκόσμιες επιπτώσεις.
- Προσδιορισμός του θύματος, το οποίο μπορεί να είναι μία συγκεκριμένη ομάδα πολιτών, ο πληθυσμός μιας χώρας ή το σύνολο της ανθρωπότητας.
- Συνιστώμενες δράσεις για την αντιμετώπιση των συνωμοσιών, όπως η διάδοση πληροφοριών για την αποκάλυψή της, η ανυπακοή, η διαμαρτυρία ή η επανάσταση.

Ακόμα, οι «ισχυρισμοί για μια "κρυφή δομή εξουσίας"» κατηγοριοποιούνται ως εξής:

- Θεματικά στοιχεία που υπάρχουν στο κείμενο, όπως αναφορές σε βία, ρητορική μίσους.
- Γλωσσικό ύφος και γλωσσικά μέσα, όπως η χρήση μεταφορών, στυλιζαρισμένου λόγου, ειρωνείας, ρητορικών σχημάτων και άλλων γλωσσικών στοιχείων.
- Η χρήση αποδεικτικών στοιχείων, οι συνδέσεις μεταξύ γεγονότων και η απεικόνιση ψευδών ισχυρισμών.
- Η «ερμηνευτική πλαισίωση» (*framing*) των θυμάτων της συνωμοσίας, η διάκριση μεταξύ ισχυρών, ανίσχυρων, ενόχων ή άμοιρων ευθυνών.
- Η ερμηνευτική πλαισίωση των συνωμοσιολόγων και η παρουσίασή τους ως συνειδητοποιημένων, θαρραλέων ή απειλούμενων.

Επιπλέον, οι «υπερδομικές αξιώσεις» (*superstructural claims*) περιλαμβάνουν:

- Ισχυρισμούς σχετικά με τις ιεραρχίες.
- Μανιχαϊστικό λόγο, που απεικονίζει τις καταστάσεις ως έναν αγώνα μεταξύ Καλού και Κακού.
- Αναφορές σε στοιχεία που παραπέμπουν σε μη ειλικρίνεια, παραπληροφόρηση, δυσπιστία και «κρυμμένες αλήθειες», υποδεικνύοντας αυτό που θεωρητικά συγκαλύπτεται.

2.1. Μελέτες περίπτωσης

Οι μελέτες περίπτωσης χρησιμοποιούνται συχνά για την εξέταση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των θεωριών συνωμοσίας (Πλειώνης, 2023). Για παράδειγμα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας 5G έχει αποτελέσει ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, καθώς υπάρχουν ισχυρισμοί ότι ενέχει κινδύνους για την υγεία ή ότι αξιοποιείται για την επιτήρηση των πολιτών από το κράτος. Οι προσπάθειες για την προώθηση του εμβολιασμού κατά της COVID-19 έχουν επίσης υπονομευθεί από θεωρίες που υποδηλώνουν κρυφές ατζέντες ή ανεπιθύμητες παρενέργειες (Giannouli et al., 2024). Ομοίως, η εισαγωγή των ηλεκτρονικών ταυτοτήτων έχει προκαλέσει φόβους για αυξημένο κρατικό έλεγχο και διάβρωση της ατομικής ελευθερίας.

Είναι προφανές ότι οι θεωρίες αυτές δεν αφορούν μόνο την Ελλάδα και μπορούν να παρατηρηθούν σε παγκόσμια κλίμακα, συχνά με ανάλογα θέματα και αφηγήσεις. Η υποβόσκουσα ανησυχία απέναντι στην τεχνολογική πρόοδο και η δυσπιστία απέναντι στους θεσμούς είναι το αόρατο νήμα που συνδέει τις εν λόγω θεωρίες συνωμοσίας. Τέτοιες πεποιθήσεις μπορούν να επιδεινωθούν και να διαδοθούν ευκολότερα από τις πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπου η παραπληροφόρηση διαδίδεται γρήγορα και με ελάχιστη εποπτεία.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει την επικράτηση και τη φύση των θεωριών συνωμοσίας στην Ελλάδα, εστιάζοντας συγκεκριμένα στις ψηφιακές ταυτότητες, στις προσπάθειες εμβολιασμού κατά της COVID-19 και στην τεχνολογία 5G. Τα εμπειρικά δεδομένα συλλέχθηκαν από το Facebook –που παραμένει η πιο δημοφιλής πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης (Kalogeropoulos, 2023)– και ειδικότερα, από δημόσιες ομάδες και σελίδες χρηστών (οι συγκεκριμένες σελίδες δεν αποκαλύπτονται για λόγους δεοντολογίας, ώστε να διατηρηθεί η ανωνυμία των μεμονωμένων χρηστών). Για τις ψηφιακές ταυτότητες συγκεντρώθηκαν 97 αναρτήσεις το χρονικό διάστημα Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2023, για τον εμβολιασμό κατά της COVID-19 συγκεντρώθηκαν 80 αναρτήσεις την περίοδο Μάρτιος 2021-Μάιος 2024, ενώ για το ζήτημα της τεχνολογίας 5G, εξετάστηκαν 87 αναρτήσεις το διάστημα Οκτώβριος 2022-Μάιος 2024.

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

Ιούνιος 2026

Ανάλυση

3.1. Ηλεκτρονικές ταυτότητες

3.1.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας

Από την ανάλυση των σχετικών αναρτήσεων αναδείχθηκαν μερικοί βασικοί «συνωμότες», όπως η ελληνική κυβέρνηση (44 αναρτήσεις), διεθνείς ελίτ και οργανώσεις (16 αναρτήσεις) και, σε μικρότερο βαθμό, εγχώριες πολιτικές ελίτ, πολιτικά κόμματα και η Εκκλησία της Ελλάδος. Αναφορικά με τη φύση της συνωμοσίας, οι περισσότερες αναρτήσεις (43) υποστήριζαν ότι αφορούσε σε κατάχρηση εξουσίας από τις κρατικές αρχές, ενώ πολλοί πίστευαν ότι οι νέες ηλεκτρονικές ταυτότητες θα περιέχουν ένα τσιπ που θα επιτρέπει τον εντοπισμό του κατόχου της ταυτότητας ανά πάσα στιγμή. Σε ένα σημαντικό αριθμό αναρτήσεων (49), οι νέες ταυτότητες παρομοιάστηκαν με «όχημα του Κακού» που περιέχει κάτι δαιμονικό και αντι-χριστιανικό. Οι ισχυρισμοί αυτοί έχουν τις ρίζες τους σε θρησκευτικές πεποιθήσεις και υποστηρίζουν ότι οι ψηφιακές ταυτότητες περιέχουν τον «αριθμό του Θηρίου της Αποκάλυψης», με συνέπεια να θεωρηθεί πως απειλείται η χριστιανική πίστη.

Ο ελληνικός λαός προσδιορίστηκε ως το θύμα της εν λόγω συνωμοσίας, με 66 από τις 97 αναρτήσεις να αντικατοπτρίζουν την εντύπωση αυτή. Το εύρημα αυτό ευθυγραμμίζεται με τις ανησυχίες και τους φόβους που εκφράστηκαν μέσω των αναρτήσεων, αναδεικνύοντας ένα βαθύ αίσθημα ευαλωτότητας μεταξύ των πολιτών που αισθάνονται ότι στοχοποιούνται από τη συγκεκριμένη συνωμοσία. Οι συνιστώμενες δράσεις για την αντιμετώπισή της ποικίλλουν: Οι περισσότερες αναρτήσεις (63) τόνιζαν την ανάγκη να αποκαλυφθεί η συνωμοσία και οι αποκαλύψεις να διαδοθούν μέσω των social media. Επιπλέον, αρκετές αναρτήσεις (26) καλούσαν τους πολίτες να επιδείξουν ανυπακοή αρνούμενοι να παραλάβουν τις νέες ηλεκτρονικές ταυτότητες. Αυτό ήταν ιδιαίτερα εμφανές το φθινόπωρο του 2023, όταν πολλοί προσήλθαν στα αστυνομικά τμήματα για να δηλώσουν την απώλεια των παλαιών τους ταυτοτήτων και να ζητήσουν νέες έντυπες (παλαιού τύπου), καθώς οι διαδικασίες για την έκδοση των ψηφιακών ταυτοτήτων δεν είχαν ακόμη ξεκινήσει (Kokkinidis, 2023). Με τον τρόπο αυτόν, ήλπιζαν να διατηρήσουν τις ταυτότητες παλαιού τύπου για αρκετά χρόνια μέχρι να γίνουν υποχρεωτικές οι νέες ηλεκτρονικές.

Συμπερασματικά, η ανάλυση αναδεικνύει τους υποκείμενους φόβους για επιτήρηση και έλεγχο από τις κρατικές αρχές, καθώς και την επιθυμία πολλών πολιτών να προστατεύσουν τα προσωπικά τους δεδομένα και τη θρησκευτική τους πίστη. Αυτό υποδεικνύει μια σημαντική ανάγκη για διαφάνεια και ενημέρωση από τις αρχές, ώστε να καταπολεμηθούν οι θεωρίες συνωμοσίας και να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη του κοινού.

3.1.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές

Σε γλωσσολογικό επίπεδο, οι περισσότερες αναρτήσεις (39) αναφέρονται κυρίως σε μια κοινότητα ομοϊδεατών και οπαδών που υποτίθεται ότι υφίστανται τις συνέπειες της λεγόμενης «συνωμοσίας». Όσον αφορά το γλωσσικό ύφος και τις επικοινωνιακές στρατηγικές που επιστρατεύτηκαν για τη προώθηση των σχετικών μηνυμάτων, η πλειονότητα των αναρτήσεων χρησιμοποιεί τυποποιημένες φράσεις, με κυρίαρχο στοιχείο την ειρωνεία (29), ακολουθούμενη από τη χρήση ρητορικών σχημάτων (18). Ως προς τα στοιχεία που θεωρητικά τεκμηριώνουν τους σχετικούς ισχυρισμούς, οι περισσότερες αναρτήσεις (69) επικαλούνταν λανθασμένα επιχειρήματα, όπως ο ισχυρισμός ότι οι ψηφιακές ταυτότητες θα φέρουν τσιπ γεωεντοπισμού για τη συνεχή παρακολούθηση των πολιτών. Επίσης, κατά τον προσδιορισμό και την παρουσίαση των θυμάτων της «συνωμοσίας», σχεδόν όλες οι σχετικές αναρτήσεις (25) παρουσιάζουν τα θύματα ως εντελώς ανίσχυρα απέναντι στους συνωμότες. Τέλος, κατά την παρουσίαση όσων αποκαλύπτουν ή καταγγέλλουν τη συνωμοσία, οι περισσότερες σχετικές αναρτήσεις (27) τους χαρακτηρίζουν ως «θαρραλέους» για την απόφασή τους να αντισταθούν στην εφαρμοζόμενη διαδικασία.

3.1.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»

Από την ανάλυση προκύπτει ότι το σύνολο των αναρτήσεων προβάλλουν περιεχόμενο με ισχυρισμούς σχετικά με «δομές ιεραρχικού χαρακτήρα». Ειδικότερα, 11 αναρτήσεις αποδίδουν την προώθηση των ψηφιακών ταυτοτήτων σε θεσμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης και δευτερευόντως, στην ευρύτερη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης (6), στις αποφάσεις της ΕΕ (5) και στην ελληνική κυβέρνηση (5). Όσον αφορά το δεύτερο αξιολογικό κριτήριο που σχετίζεται με την ανάπτυξη μανικαιστικού λόγου, που απεικονίζει το ζήτημα ως μια σύγκρουση του Καλού με το Κακό, η ανάλυση διαπιστώνει ότι 34 αναρτήσεις εμπίπτουν στην ίδια κατηγορία. Επίσης ένα σημαντικό μέρος αυτών (29) παρουσιάζει τις ηλεκτρονικές ταυτότητες ως απειλή για τους ευσεβείς χριστιανούς, υποστηρίζοντας ότι περιέχουν ένα τσιπ που συνδέεται με την έννοια του «χαράγματος» των πολιτών με σύμβολα σατανικού χαρακτήρα, που προκύπτουν από θρησκευτικές προσεγγίσεις.

Η ανάλυση καταδεικνύει ότι οι περισσότερες αναρτήσεις (84) αφορούν θέματα παραπληροφόρησης, δυσπιστίας και κρυμμένων αληθειών

σχετικά με τον σκοπό και τη χρήση των ηλεκτρονικών ταυτοτήτων. Όπως προηγουμένως, έτσι και εδώ ένας σημαντικός αριθμός αναρτήσεων (32) υποστηρίζει ότι οι ψηφιακές ταυτότητες και τα ενσωματωμένα τσιπάκια αντιπροσωπεύουν μια μορφή «χαράγματος», όπως περιγράφεται στις χριστιανικές Γραφές. Παράλληλα, αρκετές αναρτήσεις (26) υποστηρίζουν ότι αποτελούν μια προσπάθεια των κρατικών αρχών να καταγράψουν ηλεκτρονικά τους πολίτες, παραβιάζοντας τα προσωπικά τους δεδομένα, παρακολουθώντας τους και περιορίζοντας τις ατομικές τους ελευθερίες. Επιπλέον, αρκετές αναρτήσεις (23) ευθυγραμμίζονται με την έννοια των «κρυμμένων αληθειών», υποστηρίζοντας ότι πραγματικός και ανομολόγητος στόχος των ταυτοτήτων είναι είτε η αποδυνάμωση της χριστιανικής πίστης (12) είτε να καταστεί δυνατή η ηλεκτρονική καταγραφή και η «ψηφιακή υποδούλωση» (5). Ακόμη, ορισμένες αναρτήσεις (14) εκφράζουν δυσπιστία προς τις πολιτικές και τις εκκλησιαστικές ελίτ στην Ελλάδα.

3.2. Εμβολιασμός κατά της COVID-19

3.2.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας

Όσον αφορά την ανάλυση των 80 αναρτήσεων που αφορούν στις αντιδράσεις στα εμβόλια κατά της COVID-19, φαίνεται ότι ένα σημαντικό μέρος (33) εντάσσει στους συνωμότες, μεταξύ άλλων, πολιτικούς, κρατικές αρχές, πολιτικές ελίτ, καθώς και εθνικούς και παγκόσμιους φορείς. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες από αυτές (22) στοχοποιούν γιατρούς, ειδικούς σε θέματα μολυσματικών ασθενειών και φαρμακευτικές εταιρείες που είναι υπεύθυνες για την παραγωγή των εμβολίων. Επίσης, άλλες αναρτήσεις στρέφουν την κριτική τους προς τα ΜΜΕ, τους δημοσιογράφους, τα πολιτικά κόμματα, τους δικαστές και τις ξένες κυβερνήσεις. Ακόμη, σε 15 εξ αυτών, στους συνωμότες περιλαμβάνεται και η ελληνική κυβέρνηση.

Σε ό,τι αφορά τη φύση της συνωμοσίας, περίπου οι μισές αναρτήσεις (48) περιείχαν ισχυρισμούς για τους κινδύνους του εμβολιασμού. Συγκεκριμένα, οι 15 αναφέρονται σε υποτιθέμενες αρνητικές επιπτώσεις του εμβολίου στην υγεία, όπως πιθανή γονιδιακή μετάλλαξη, μείωση του πληθυσμού ή ενός σκοτεινού σχεδίου υποταγής των πολιτών. Ένας παρόμοιος αριθμός αναρτήσεων (14) υποστηρίζει ότι η προώθηση του εμβολίου κατά της COVID-19 συνιστά κατάχρηση εξουσίας, περιορίζοντας τελικά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών.

Ως προς τον προσδιορισμό των «θύματων» της συνωμοσίας, 55 αναρτήσεις περιείχαν σχετικό περιεχόμενο. Από αυτές, οι 22 υποστήριζαν ότι τα κύρια θύματα ήταν είτε ο ελληνικός λαός, είτε οι πολίτες των χωρών της ΕΕ εν γένει. Ανάλογος αριθμός αναρτήσεων προσδιόρισε ως «θύμα» το σύνολο της ανθρωπότητας. Ακόμη, περίπου 13 προσδιόρισαν συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών ως θύματα της προώθησης του εμβολιασμού, όπως οι ανήλικοι, οι ανεμβολίαστοι (είτε εργαζόμενοι στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης είτε απλοί πολίτες) καθώς και όσοι αναγκάστηκαν να εμβολιαστούν.

Σχετικά με τις συνιστώμενες ενέργειες ως απάντηση στην εικαζόμενη συνωμοσία για την προώθηση των εμβολίων, οι περισσότερες αναρτήσεις (63) υποστήριζαν τη διάδοση πληροφοριών για την αποκάλυψη της συνωμοσίας. Λιγότερες σε αριθμό (26) καλούσαν σε ανυπακοή και αποφυγή του

εμβολιασμού και μια μειοψηφία (10) πρότεινε κάποια μορφή διαμαρτυρίας ή νομικής δράσης μέσω προσφυγής στα δικαστήρια.

3.2.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές

Από την άποψη της γλωσσολογικής ανάλυσης, φαίνεται ότι από τις 80 αναρτήσεις που εξετάστηκαν, οι 30 περιείχαν θεματικά στοιχεία. Οι αναφορές αφορούσαν κυρίως τους ανεμβολίαστους (18 αναρτήσεις). Υπήρχαν επίσης 12 αναφορές που περιείχαν εκφράσεις ρητορικού μίσους και λεκτικής βίας και στρέφονταν κατά των υπέρμαχων του εμβολιασμού.

Όσον αφορά το γλωσσικό ύφος και τα εκφραστικά μέσα, 46 από τις 80 συνολικά αναρτήσεις είχαν τέτοια στοιχεία. Πολλές από αυτές (18) περιείχαν εκφράσεις ρητορικού μίσους, ενώ ένας ανάλογος αριθμός (16) χρησιμοποίησε ειρωνικές αναφορές. Επίσης, αρκετές αναρτήσεις (11) αξιοποίησαν μεταφορικό λόγο, τυποποιημένες φράσεις και ρητορικά σχήματα για να υπογραμμίσουν τα επιχειρήματά τους.

Παράλληλα, σχεδόν όλες οι σχετικές αναρτήσεις (72) περιείχαν ψευδο-επιστημονικούς ισχυρισμούς σχετικά με τη σύνθεση, τον σκοπό και τις συνέπειες του εμβολιασμού. Τα θύματα της «συνωμοσίας» παρουσιάζονται κυρίως ως ανίσχυρα έναντι των συνωμοτών (26 αναρτήσεις) και πολύ λιγότερο ως άμοιρα ευθυνών (3 αναρτήσεις). Αναφορικά με την απεικόνιση όσων αντιδρούν και αντιστέκονται στην προώθηση του εμβολιασμού, προβάλλονταν ως συνειδητοποιημένοι και «θαρραλέοι» (16 αναρτήσεις) για την απόφασή τους να αρνηθούν ή να καταγγείλουν τον εμβολιασμό.

3.2.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»

Η ανάλυση εντόπισε έναν ελάχιστο αριθμό αναρτήσεων (3) που ασκούσαν κριτική στους εμβολιασμούς, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για πρωτοβουλία των εθνικών κυβερνήσεων. Αντίστοιχα λίγες αναρτήσεις χρησιμοποίησαν μανικαϊστικό λόγο, εμφανίζοντας τη συνθήκη ως μια σύγκρουση μεταξύ Καλού και Κακού, συγκεκριμένα μεταξύ υποστηρικτών και αντιπάλων των εμβολίων (3 αναρτήσεις), και αντιπαραβάλλοντας τα οφέλη τους με τις υποτιθέμενες «εγκληματικές» επιπτώσεις τους (2 αναρτήσεις). Αντίθετα, ένας σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός αναρτήσεων (72) περιείχε αναφορές που παρέπεμπαν σε αναληθείς ισχυρισμούς, παραπληροφόρηση, δυσπιστία και υποψίες για αλήθειες που θεωρητικά αποκρύπτονται από εθνικούς και διεθνείς θεσμούς. Σε 43 αναρτήσεις περιλαμβάνονταν αναφορές παραπληροφόρησης σχετικά με τις παρενέργειες των εμβολίων, ενώ 15 αναρτήσεις εξέφραζαν βαθιά δυσπιστία προς τους επιστήμονες, την εθνική κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα, τα ΜΜΕ και τη Δικαιοσύνη, όσον αφορά τη στάση τους σχετικά με την αναγκαιότητα και τη νομιμότητα της διαδικασίας του εμβολιασμού.

3.3. Η χρήση του 5G

3.3.1. Μεταβλητές θεωριών συνωμοσίας

Από την ανάλυση των σχετικών αναρτήσεων, οι 36 από τις συνολικά 87 προσδιόρισαν τις εγχώριες και ξένες πολιτικές ελίτ ως «συνωμότες» για την προώθηση της τεχνολογίας 5G. Σε αυτούς περιλαμβάνονταν συγκεκριμένοι πολιτικοί, η κυβέρνηση, το Κοινοβούλιο και οι αρχές της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και οι ΗΠΑ, η ΕΕ και οι μεγάλες εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτόν. Επιπλέον, σε πολύ μικρότερο αριθμό αναρτήσεων (4), γινόταν αναφορά σε διεθνείς οργανισμούς, όπως η NASA και διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ).

Όσον αφορά τη φύση της συνωμοσίας, συνολικά 41 αναρτήσεις περιείχαν σχετικές αναφορές. Η πλειονότητα (30 αναρτήσεις) αναφερόταν στις περιβαλλοντικές και υγειονομικές επιπτώσεις που προκαλούνται από την ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία των κεραιών. Ένας μικρότερος αριθμός (4 αναρτήσεις) αξιολογούσε τη χρήση τους ως ένδειξη κατάχρησης εξουσίας και παραβίασης προσωπικών δεδομένων.

Αναφορικά με τον προσδιορισμό των «θύμάτων» της συνωμοσίας, τέτοιου τύπου αναφορές εντοπίστηκαν σε 50 αναρτήσεις. Συγκεκριμένα, σε 19 αναρτήσεις ως θύματα συνωμοσίας προσδιορίστηκαν συγκεκριμένες ομάδες πολιτών, όπως ανήλικοι, έφηβοι, νέοι και κάτοικοι συγκεκριμένων περιοχών. Παράλληλα, 21 αναρτήσεις απεικόνιζαν ως θύμα τον πληθυσμό της Ελλάδας ή άλλων χωρών και περίπου 10 εξ αυτών χαρακτήριζαν ως θύμα το σύνολο της ανθρωπότητας.

Ως προς τις συνιστώμενες δράσεις για την προώθηση και εγκατάσταση των 5G, σχετικές αναφορές εντοπίστηκαν σε 53 αναρτήσεις. Η συντριπτική πλειονότητα (49) αφορούσε τη διάδοση πληροφοριών σχετικά με τις παρενέργειες των κεραιών. Ένας πολύ μικρότερος αριθμός αφορούσε εκκλήσεις για ανυπακοή (1 ανάρτηση) και διαμαρτυρίες (2 αναρτήσεις) κατά των εγκαταστάσεων 5G.

3.3.2. Γλωσσολογικές μεταβλητές

Όσον αφορά τα θεματικά στοιχεία, 30 αναρτήσεις περιείχαν αναφορές που σχετίζονται με βία και ρητορική μίσους. Ως προς το γλωσσικό ύφος και τα γλωσσικά μέσα, 38 αναρτήσεις περιείχαν αναφορές σε διάφορα στοιχεία, όπως ρητορικά σχήματα (20), στυλιζαρισμένες φράσεις (8), ειρωνεία (10) και χρήση μεταφορών (10). Αναφορικά με τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων και τις συνδέσεις μεταξύ των γεγονότων, 51 αναρτήσεις ήταν εντελώς λανθασμένες, απεικονίζοντας συχνά ψευδείς και ψευδο-επιστημονικές συσχετίσεις. Ως προς τον χαρακτηρισμό των θυμάτων της «συνωμοσίας», αυτά παρουσιάστηκαν κυρίως ως ανίσχυρα (22) και σπανιότερα ως άμοιρα ευθυνών (4). Επίσης, ένα σχετικά μικρό μέρος των αναρτήσεων (21) παρουσίαζαν όσους καταγγέλλουν συνωμοσίες ως «θαρραλέους» και με επίγνωση των απειλών εναντίον τους.

3.3.3. Ισχυρισμοί για μια «κρυφή δομή εξουσίας»

Μόνο ένας ελάχιστος αριθμός αναρτήσεων (3) ασχολήθηκε με ισχυρισμούς σχετικά με τον ρόλο ισχυρών φορέων, όπως οι εταιρείες που προωθούν και εγκαθιστούν δίκτυα 5G, ενώ δεν υπήρξαν αναρτήσεις που να σχετίζονται με τη χρήση μανικαϊστικού λόγου. Αντίθετα, 79 αναρτήσεις περιείχαν αναφορές που παραπέμπουν στη χρήση αναληθών ισχυρισμών, παραπληροφόρησης, δυσπιστίας και προσπαθειών απόκρυψης της αλήθειας σχετικά με τη λειτουργία της εν λόγω τεχνολογίας. Ειδικότερα, 44 αναρτήσεις αφορούσαν στις παρενέργειες του 5G στην ανθρώπινη υγεία, το περιβάλλον, τα ζώα και τα φυτά, καθώς και στα προσωπικά δεδομένα των πολιτών. Ένας μικρότερος αριθμός αναρτήσεων (6) αφορούσε κυρίως τη χρήση αναληθών ισχυρισμών σχετικά με τις παρενέργειες στο περιβάλλον και την υγεία. Ταυτόχρονα, σε 30 εκφράστηκε σημαντική δυσπιστία στην κυβέρνηση, την ΕΕ και τα ΜΜΕ, όπως επίσης προς τη χρήση των κεραιών και την αυτόνομη οδήγηση, συνδέοντας έτσι μια σειρά από τεχνολογικές καινοτομίες, καθώς και τις εταιρείες τεχνολογίας που παράγουν, εγκαθιστούν και λειτουργούν αυτές τις συγκεκριμένες κεραιές.

3.4. Σύγκριση των πεποιθήσεων περί θεωριών συνωμοσίας στην Ελλάδα και στον ευρύτερο κόσμο (ΕΕ/ΗΠΑ)

Από τη σύγκριση της στάσης των πολιτών έναντι των θεωριών συνωμοσίας στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες (ΕΕ/ΗΠΑ) προκύπτουν τα εξής:

- Οι στόχοι των θεωριών συνωμοσίας είναι παρόμοιοι – κυβερνήσεις, υπερεθνικοί φορείς, εταιρείες και ΜΚΟ. Οι θεωρίες αυτές, άλλωστε, εκμεταλλεύονται συχνά τους κοινωνικούς φόβους και τις αβεβαιότητες, ενισχύοντας τη δυσπιστία προς τους θεσμούς, η οποία, με τη σειρά της, αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την ενίσχυση του λαϊκισμού.
- Η φύση των συνωμοσιών εξαρτάται από το ευρύτερο πλαίσιο, αλλά συνήθως έχει χαρακτήρα οργανωμένης και εν εξελίξει δράσης, και αφορά στη συμμετοχή μιας σειράς φορέων και θεσμών, μεταξύ αυτών, και των εθνικών κυβερνήσεων, που φέρονται να συνωμοτούν.
- Διατυπώνονται επίσης υπόνοιες για ευρύτερες θεωρίες συνωμοσίας, όπου τα θύματα δεν προέρχονται μόνο από μία, αλλά από περισσότερες χώρες. Παρατηρείται ακόμη παρόμοια ταύτιση, βασιζόμενη στη λαϊκιστική έννοια του «αγνού λαού» που απειλείται από ένα «αρπακτικό» πολιτικό και οικονομικό σύστημα εξουσίας. Το φαινόμενο αυτό δείχνει πώς οι εν λόγω θεωρίες μπορούν να προσαρμόζονται και να εκμεταλλεύονται τις συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες εντός των οποίων αναδύονται (Γεμενής, 2020). Ειδικά σε μια εποχή «διαρκούς κρίσης» (permacrisis) που θέτει τεράστιες προκλήσεις για τις κυβερνήσεις, ενώ επιτείνει τη διάχυτη απογοήτευση του κοινού.
- Διαπιστώνονται επίσης παρόμοιες προτάσεις δράσης που αφορούν στη διάδοση της «αλήθειας», τη διαφώτιση και την ενθάρρυνση των συνωμοσιολόγων. Οι δράσεις αυτές μπορούν να θεωρηθούν ως εκκλήσεις για την απόρριψη των κυρίαρχων αφηγήσεων και την υιοθέτηση εναλλακτικών απόψεων με σκοπό την αμφισβήτηση του status quo.
- Τα γλωσσολογικά μέσα που περιλαμβάνουν την ειρωνεία και τη μεταφορά είναι δημοφιλή παγκοσμίως. Χρησιμεύουν για να απλοποιήσουν πολύπλοκες ιδέες και να τις καταστήσουν πιο κατανοητές στο ευρύ κοινό.
- Τα «ψευδή ισοδύναμα» –δηλαδή, όταν δύο πλευρές ενός επιχειρήματος παρουσιάζονται σαν να έχουν την ίδια αξία και βαρύτητα, ακόμη και αν η μία πλευρά δεν βασίζεται σε πραγματικά στοιχεία– και οι συσχετίσεις μεταξύ γεγονότων είναι επίσης χαρακτηριστικά των θεωριών συνωμοσίας παγκοσμίως. Οι πρακτικές αυτές χρησιμοποιούνται συχνά και

εκμεταλλεύονται υφιστάμενους φόβους και προκαταλήψεις, καθιστώντας τις θεωρίες πιο συναρπαστικές και πιο εύκολα πιστευτές.

- Στην έννοια του «αγνού λαού» ενυπάρχει και η ύπαρξη του «άλλου», ενός εχθρικού πολιτικού και οικονομικού συστήματος εξουσίας, αν και αυτό δεν παρατηρείται τόσο εμφανώς στην Ελλάδα, καθώς οι θεωρίες συνωμοσίας διατηρούν χαρακτήρα οργανωμένης και εν εξελίξει δράσης, και δεν συνδέονται πάντα με μεγάλες συνωμοσίες διεθνούς εμβέλειας. Αυτός ο χαρακτήρας αναφέρεται στη φύση των συνωμοσιών, οι οποίες επικεντρώνονται περισσότερο σε συγκεκριμένες δράσεις, γεγονότα ή οντότητες, παρά σε μεγάλες, υπερκείμενες παγκόσμιες δολοπλοκίες. Ο πιο στενός και συγκεκριμένος χαρακτήρας υποδηλώνει ότι οι συνωμοσίες είναι πιο πρακτικές και άμεσες, συχνά εμπλέκοντας τοπικούς ή εθνικούς αντί για διεθνείς θεσμούς και δρώντες. Ο εν λόγω τύπος συνωμοσίας συνήθως αφορά απτά περιστατικά και σαφώς αναγνωρίσιμους συμμετέχοντες. Συνολικά, υποδηλώνεται ότι η συνωμοσιολογική σκέψη στην Ελλάδα καθοδηγείται από τα επίπεδα εμπιστοσύνης προς τους εγκώριους θεσμούς (για παράδειγμα, κυβέρνηση και ΜΜΕ) και επηρεάζεται από το εν γένει χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο που χαρακτηρίζει τη χώρα σε σύγκριση με άλλα κράτη της Ευρώπης και ευρύτερα της Δύσης.
- Αυτό αντανακλάται ακόμη στα επίπεδα του μανικαιϊστικού λόγου, ο οποίος επικεντρώνεται περισσότερο σε συγκεκριμένους συνωμότες και θύματα παρά σε ευρύτερες έννοιες του «Καλού» και του «Κακού». Επίσης, η προσαρμογή τέτοιων θεωριών σε εθνικό κάθε φορά πλαίσιο, τις καθιστά πιο πειστικές και πιο δύσκολο να διαψευστούν.
- Οι διαφορές μπορεί να σχετίζονται με το πλαίσιο προσδιορισμού της θυματοποίησης με βάση τη θρησκεία ή την ταυτότητα. Αυτά μπορεί να αφορούν ευρύτερες συνωμοσίες που σχετίζονται με τον πολιτισμό ή τη φυλή, ενώ είναι πιθανό να σχετίζονται με πρακτικές κατάχρησης εξουσίας και προσπάθειες αποδυνάμωσης συγκεκριμένων πληθυσμών. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι θεωρίες συνωμοσίας μπορούν να μεταμορφωθούν για να προσαρμοστούν στο εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον. Προσαρμόζονται επιδέξια για να ενισχύσουν την απήχηση και τον αντίκτυπό τους, είτε σε εθνική είτε σε παγκόσμια κλίμακα.

Ανάλογα με το πλαίσιο, το επίπεδο πληροφόρησης και κατανόησης των λόγων για τους οποίους δρομολογείται μια πολιτική, το επιστημονικό της υπόβαθρο (είτε πρόκειται για ηλεκτρονικές ταυτότητες, εμβόλια ή 5G), τα στοιχεία σχετικά με τις επιμέρους επιπτώσεις που μπορούν να ελεγχθούν, είναι συχνά ελλιπή. Αυτό δημιουργεί ένα κενό που μπορεί να καλυφθεί με παραπληροφόρηση. Επιπροσθέτως, ο ταχύς ρυθμός με τον οποίο διαδίδονται οι πληροφορίες στις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη δυσπιστία απέναντι στα ΜΜΕ, επιτείνει την πρόκληση, καθιστώντας δύσκολο για τα άτομα να διακρίνουν τις αξιόπιστες πηγές από τις παραπλανητικές. Ως αποτέλεσμα, οι άνθρωποι μπορεί να στραφούν σε

θεωρίες συνωμοσίας ως ένα μέσο για να κατανοήσουν πολύπλοκα ζητήματα και ασυνέχειες στις επίσημες αφηγήσεις. Η υποχώρηση της εμπιστοσύνης στους εγχώριους θεσμούς, που ίσως σχετίζεται με μια περίοδο πολιτικής αστάθειας, οικονομικών κρίσεων ή και έκτακτων συνθηκών, όπως εκείνη της πανδημίας, φαίνεται να παρέχει πρόσφορο έδαφος για την ανάδυση συνωμοσιολογικής σκέψης (Πλειώνης & Δεμερτζής, 2023).

Οι άνθρωποι που αισθάνονται ανίσχυροι, επηρεασμένοι από παγκόσμια, υπερεθνικά ή εθνικά γεγονότα, είναι πιο πιθανό να αισθάνονται ότι είναι θύματα. Οι θεωρίες συνωμοσίας παρέχουν έναν τρόπο να εξηγήσουν τη θυματοποίησή τους, απαλλάσσοντάς τους από την ευθύνη για την κατάσταση τους, ενώ παράλληλα τους στρέφουν εναντίον των θεσμών. Αυτή η αφήγηση της θυματοποίησης είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής, προσφέροντας μια αίσθηση σαφήνειας μέσα στο χάος. Την ίδια στιγμή, η διείσδυση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ενισχύει τις αφηγήσεις αυτές, διευκολύνοντας τις εν λόγω θεωρίες ώστε να κερδίσουν έδαφος και να εξαπλωθούν γρήγορα.

Οι δημιουργοί των θεωριών προβάλλονται ως αξιόπιστες πηγές επειδή ενεργούν ως υπερασπιστές των απλών ανθρώπων. Χειρίζονται την υπάρχουσα δυσπιστία για να μεγεθύνουν τους φόβους σχετικά με την αλλαγή και την καινοτομία. Αξιοποιώντας βαθιά ριζωμένα άγχη και αβεβαιότητες, οι δημιουργοί αυτοί μπορούν να προσφέρουν μια αίσθηση σαφήνειας και ελέγχου στο κοινό τους. Συχνά παρουσιάζουν τις αφηγήσεις τους με τρόπους που φαίνονται λογικοί και καλά αιτιολογημένοι, ακόμη και όταν βασίζονται σε εσφαλμένες παραδοχές. Χρησιμοποιούν, ακόμη, τεχνικές πειθούς, όπως η επίκληση στα συναισθήματα και η εκμετάλλευση των γνωστικών προκαταλήψεων, για να αυξήσουν την απήχηση και τη διάδοση των θεωριών τους.

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

Ιούνιος 2026

Προτάσεις πολιτικής

Η καταπολέμηση της εξάπλωσης των ψευδών ειδήσεων και της σκόπιμης παραπληροφόρησης είναι πολύπλοκη και ως εκ τούτου συζητείται έντονα στους εθνικούς και υπερεθνικούς θεσμούς διακυβέρνησης. Οι προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι σήμερα έχουν αποδειχθεί αναποτελεσματικές. Παρακάτω διατυπώνονται επτά προτάσεις, και καθεμία από αυτές εξετάζεται από τη σκοπιά της αξίας της, καθώς και των προκλήσεων για την εφαρμογή της. Οι προτάσεις είναι, συνοπτικά, οι εξής:

1. Δωρεάν διαδικτυακά μαθήματα επιμόρφωσης σχετικά με τα μέσα ενημέρωσης από ανεξάρτητους και αξιόπιστους ειδικούς για ενήλικες.
2. Υποχρεωτικά μαθήματα διαχείρισης ΜΜΕ για όλους τους μαθητές από 11 ετών και άνω, καθώς και φοιτητές προπτυχιακού και μεταπτυχιακού επιπέδου.
3. Ενίσχυση των οργανισμών ελέγχου και διασταύρωσης ειδήσεων (fact-check organizations) και μεγαλύτερη προβολή του έργου τους.
4. Ανάδειξη από τους δημόσιους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς του ζητήματος των ψευδών ειδήσεων και μετάδοση σύντομων εκπομπών εκπαιδευτικού χαρακτήρα για την επιμόρφωση των πολιτών.
5. Μετάδοση διαφημιστικών μηνυμάτων με περιεχόμενο και τρόπο ανάλογο με εκείνο που αξιοποιούν οι κυβερνήσεις για να ενημερώνουν και να προστατεύουν τους πολίτες από διαδικτυακές απάτες.
6. Νομοθετική ρύθμιση για τη δίωξη μέσων κοινωνικής δικτύωσης για τη «ρύπανση» του πληροφοριακού περιβάλλοντος.
7. Αξιοποίηση της πρόβλεψης ότι η διασπορά ψευδών ειδήσεων αποτελεί αδίκημα.

4.1. Δωρεάν διαδικτυακά μαθήματα επιμόρφωσης σχετικά με τα ΜΜΕ

Έχει υποστηριχθεί η προώθηση της προσέγγισης «εκπαίδευση πριν από τη ρύθμιση», αφενός, λόγω της αποδεδειγμένης αποτελεσματικότητάς της και, αφετέρου, λόγω της πολυπλοκότητας της νομοθέτησης για τον περιορισμό της πρόσβασης σε ψευδείς ειδήσεις (Leaning, 2017). Πολλοί πολίτες έχουν χαμηλές επιδόσεις στον Δείκτη Εγγραμματοσύνης των Μέσων (Media Literacy Index), ο οποίος μετρά τη γνωστική επεξεργασία, την ευαισθητοποίηση και τη γνώση των πολιτών γενικά ως προϋπόθεση για να είναι σε θέση να αξιολογούν αποτελεσματικότερα τις πληροφορίες που λαμβάνουν και να επιβεβαιώνουν στοιχεία και δεδομένα (Pennycook et al., 2020). Η σχετική εκπαίδευση/επιμόρφωση έχει παρομοιαστεί με εμβολιασμό και επίτευξη ανοσίας έναντι των ψευδών ειδήσεων, της σκόπιμης παραπληροφόρησης, της προπαγάνδας και των θεωριών συνωμοσίας. Η αντίσταση στις τελευταίες παρατηρείται συνήθως μεταξύ των πιο μορφωμένων ατόμων, κυρίως επειδή διαθέτουν μεγαλύτερες αναλυτικές ικανότητες, αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό την απλουστευτική προσέγγιση των εν λόγω θεωριών και αισθάνονται ότι έχουν μεγαλύτερο έλεγχο της ζωής τους (van Prooijen & Douglas, 2018).

Η εκπαίδευση έχει επίσης αποδειχθεί ότι καταπολεμά τις αξιολογήσεις των γεγονότων που βασίζονται στην προκατάληψη της επιβεβαίωσης – δηλαδή των τάσεων των ανθρώπων να πιστεύουν μόνο όσες πληροφορίες συμφωνούν με τις πεποιθήσεις που ήδη έχουν. Έτσι η εκπαίδευση αυξάνει την πιθανότητα υιοθέτησης πιο πλουραλιστικών απόψεων. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση που είναι ελεύθερα διαθέσιμη μπορεί να στηρίξει τους πολίτες ώστε να αντιλαμβάνονται και να ανθίστανται στις ψευδείς ειδήσεις. Η αντιμετώπιση τόσο αυτών όσο και της σκόπιμης παραπληροφόρησης μπορεί να συμβάλει στη μείωση της έντασης των πολιτικών και κοινωνικών αντιπαραθέσεων. Ένα υγιές περιβάλλον πληροφόρησης, άλλωστε, απαιτεί από τους πολίτες να στοχαστούν σχετικά με τον τόνο και τη φύση των δραστηριοτήτων που ασκούν στους ψηφιακούς χώρους (Lessenski, 2021).

Η πρόκληση είναι να καταφέρει η εκπαίδευση να καλύψει μια κρίσιμη μάζα πολιτών, ιδιαίτερα των μεγαλύτερων σε ηλικία, οι οποίοι συνήθως δεν είναι επαρκώς εξοικειωμένοι με τις ψηφιακές τεχνολογίες και είναι πιο πιθανό να χειραγωγηθούν από σκόπιμη παραπληροφόρηση. Σχετική έρευνα έχει

διαπιστώσει ότι ορισμένοι πολίτες προτιμούν να λαμβάνουν πληροφορίες που έχουν συναισθηματική απήχηση, αποφεύγουν αντιφατικά και περίπλοκα επιχειρήματα και βασίζονται σε λίγες πηγές ενημέρωσης που είναι ιδεολογικά ομοιογενείς (Hossoná, 2018).

Μερικοί καταλογίζουν ευθύνη στις συναισθηματικές επιπτώσεις της υπερπληροφόρησης, η οποία ενισχύει την επιλεκτικότητα των πολιτών αναφορικά με ποιες πληροφορίες επιλέγουν να καταναλώσουν και ποιες επιλέγουν να πιστέψουν. Άλλοι υποστηρίζουν ότι η μειωμένη εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς και τα ΜΜΕ ωθεί ορισμένους πολίτες να αναζητήσουν πηγές που είναι σύμφωνες με τις πεποιθήσεις τους. Υπάρχουν ακόμη ανησυχίες σχετικά με την ποιότητα και το επίπεδο της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα της εγγραμματοσύνης σχετικά με τα μέσα ενημέρωσης, και διαφορετικές δυνατότητες για την κριτική αξιολόγηση των πληροφοριών και των πηγών τους. Ωστόσο, υπάρχει ένας σημαντικός ρόλος που μπορεί να παίξει η εκπαίδευση στην εγγραμματοσύνη των ΜΜΕ (McDougall, 2019).

4.2. Ένταξη υποχρεωτικών μαθημάτων επιμόρφωσης στη διαχείριση ΜΜΕ στα εκπαιδευτικά προγράμματα

Οι πολίτες χρειάζεται να επιμορφώνονται από μικρή ηλικία στη διαχείριση των μέσων ενημέρωσης, με έμφαση σε λεπτομέρειες τόσο για τη φύση του περιβάλλοντος πληροφόρησης όσο και για τα χαρακτηριστικά των πληροφοριακών διαταραχών. Έχει αποδειχθεί ότι όταν οι νέοι πολίτες διαθέτουν περισσότερες δεξιότητες στη διαχείριση των ΜΜΕ, είναι πιο πιθανό να επιδιώξουν να επαληθεύσουν τις πληροφορίες που λαμβάνουν, ενώ την ίδια στιγμή αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό το περιεχόμενο που αναρτάται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με συνέπεια να στρέφονται περισσότερο προς τα ΜΜΕ (Selnes, 2023).

Η ένταξη της επιμόρφωσης στη διαχείριση των ΜΜΕ στα προγράμματα σπουδών του εκπαιδευτικού συστήματος θεωρείται κρίσιμο βήμα για τη προστασία της κοινωνίας από τις ψευδείς ειδήσεις μελλοντικά. Η επιμόρφωση μπορεί να ακολουθήσει τον κύκλο ζωής των νέων, βοηθώντας να αντιμετωπίσουν πιθανές απειλές από τη χρήση των ψηφιακών μέσων, οι οποίες αναγνωρίζονται ως σχετιζόμενες με τα «γεγονότα ζωής» (*life events*), όπως για παράδειγμα αλλαγές βαθμίδας εκπαίδευσης, ένταξη στην αγορά εργασίας, σύναψη γάμου, απόκτηση παιδιών κ.ά. (Heverly, 2007).

Έρευνα μεταξύ νεαρών ατόμων στην Ελλάδα έχει δείξει ότι υφίστανται πολύ χαμηλά επίπεδα γνώσης για τη λειτουργία των θεσμών και του πολιτικού συστήματος, ενώ ταυτόχρονα οι ίδιοι οι νέοι επιδεικνύουν μεγάλη εμπιστοσύνη στις πεποιθήσεις τους, ακόμα και αν γνωρίζουν ότι διαθέτουν περιορισμένες γνώσεις (Zeri & Tsekeris, 2021). Τα ευρήματα αυτά αναδεικνύουν την ανάγκη και σημασία της επιμόρφωσης των πολιτών σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης.

Η επιμόρφωση στη διαχείριση των ΜΜΕ χρειάζεται να βασίζεται στην επιστημονική έρευνα. Δεν γνωρίζουμε τι προκαλεί την τάση των πολιτών να επαληθεύουν πληροφορίες ή αν αυτή η διαδικασία συμβαίνει με ορισμένα μόνο γεγονότα τα οποία στα μάτια μερικών πολιτών φαίνονται απίστευτα. Οι επιστημονικές μελέτες δεν αποκλείουν την ύπαρξη προκαταλήψεων που επηρεάζουν τις συμπεριφορές ακόμη και εκείνων που έχουν εκπαιδευθεί στη διαχείριση των ΜΜΕ. Γνωρίζουμε, όμως, ότι η επιμόρφωση μπορεί να παρέχει ένα πλαίσιο που προστατεύει τους πολίτες από προσπάθειες

χειραγώγησης, και κατ' επέκταση τις κοινωνίες από την εξάπλωση αντιδημοκρατικών στάσεων που προέρχονται από την πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας ή σε σκόπιμη παραπληροφόρηση. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής χρειάζεται να εξετάσουν πώς μπορεί να ενταχθεί η επιμόρφωση στη διαχείριση των μέσων στο εθνικό πρόγραμμα σπουδών, ώστε να οπλίσει τους πολίτες με εργαλεία που είναι κατάλληλα για την αντιμετώπιση ζητημάτων που ανακύπτουν στο πληροφοριακό περιβάλλον.

4.3. Ενίσχυση οργανισμών επαλήθευσης ειδήσεων (fact-check organizations)

Βασικό στοιχείο της διαδικασίας επιμόρφωσης είναι να διασφαλιστεί ότι υπάρχει επαρκής αντίληψη σχετικά με τις ψευδείς ειδήσεις που διαδίδονται γύρω από σημαντικά γεγονότα. Οι οργανισμοί επαλήθευσης ειδήσεων (όπως π.χ. η ιστοσελίδα Ellinika Hoaxes) μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στη διαρκή ενημέρωση για την ύπαρξη και διάδοση ψευδών ειδήσεων. Μπορούν επίσης να ενδυναμώσουν τους απλούς πολίτες. Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί ότι η επαλήθευση είναι αποτελεσματική για την ενδυνάμωση των νέων Ελλήνων μαθητών και την ενίσχυση των κριτικών τους ικανοτήτων (Lamprou et al., 2021). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η ίδρυση του Παρατηρητηρίου Δημόσιας Πληροφόρησης για Επιστημονικά Θέματα «Check4facts science» (Πλειώνης & Δεμερτζής, 2023).⁵ Γενικά, η έρευνα δείχνει ότι τμήματα του (ψηφιακού) κοινού φαίνεται να ανταποκρίνονται θετικά στους οργανισμούς επαλήθευσης ειδήσεων (Roulakidakos et al., 2024). Οι ομάδες πολιτικού ακτιβισμού, ακόμη, αναπτύσσουν εξελιγμένες και καλά οργανωμένες διαδικασίες επαλήθευσης πληροφοριών όταν τους δίνονται οι κατάλληλες δεξιότητες και τα κατάλληλα εργαλεία (Mavridis, 2018). Οι ελεγκτές της εγκυρότητας των ειδήσεων (fact-checkers) πρέπει να είναι αξιόπιστοι, ανεξάρτητοι από την (εκάστοτε) κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα και τις ιδεολογίες έτσι ώστε να καθίστανται αμερόληπτοι. Ειδικότερα, η απουσία προκατάληψης πρέπει να αντανάκλαται στις αμερόληπτες αξιολογήσεις τους για όλες τις απόψεις και όλα τα επιχειρήματα που διατυπώνονται. Επομένως, χρειάζεται να λειτουργούν εντός αξιόπιστων μέσων ενημέρωσης και η δουλειά τους πρέπει να δημοσιοποιείται ευρέως για να διασφαλιστεί η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας συνολικά.

⁵ Πρόκειται για ένα έργο που στηρίζεται από εθνικούς φορείς και χρηματοδοτείται από εθνικούς και ευρωπαϊκούς πόρους, με σκοπό τον έλεγχο της αξιοπιστίας των ειδήσεων σε τέσσερις θεματικές ενότητες του δημόσιου λόγου: την υγεία, την κλιματική αλλαγή, το προσφυγικό/μεταναστευτικό ζήτημα και την εγκληματικότητα.

4.4. Η επισήμανση ψευδών ειδήσεων ως κοινωνικό πρόβλημα

Βασιζόμενοι στη δουλειά των οργανισμών επαλήθευσης, τα μέσα ενημέρωσης πρέπει να καθιστούν το κοινό συμμετέχο και να διεξάγουν εκστρατείες ενημέρωσης που θα διευκολύνουν τους πολίτες να αντιληφθούν τους κινδύνους της χειραγώγησης από τις ψευδείς ειδήσεις. Πρέπει να επισημαίνουν τα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι ειδήσεις είναι ψευδείς και να εντοπίζουν την πηγή και τα κίνητρά τους. Δεν πρέπει να αγνοούν τις ανακρίβειες στο όνομα του πλουραλισμού ή της ισορροπημένης κάλυψης, αλλά να αποκαλύπτουν την παραπληροφόρηση και τα ψεύδη. Οι ψευδείς ειδήσεις, ειδικά αυτές που περιέχουν θεωρίες συνωμοσίας, είναι δελεαστικές λόγω της απλότητάς τους ως προς την αναγνώριση της δύναμης που προκαλεί κακό. Μειώνουν έτσι την αβεβαιότητα σε έναν ολόένα και πιο περίπλοκο κόσμο. Για να καταπολεμηθεί η πίστη σε αυτές, είναι απαραίτητο να αποκαλυφθεί η λανθασμένη λογική στην οποία στηρίζονται.

Η αποκάλυψη των ατελειών των ψευδών αφηγήσεων ενέχει, βεβαίως, τον κίνδυνο μία θεωρία συνωμοσίας να αποκτήσει δημοσιότητα και ορατότητα. Είναι επίσης δύσκολο να αμφισβητηθεί η σκέψη αυτών που πιστεύουν σε αυτές, καθώς τείνουν να έχουν χαμηλή εμπιστοσύνη στους ειδικούς ή τις αρχές, συμπεριλαμβανομένων των κυρίαρχων ΜΜΕ. Ωστόσο, για να προστατευθεί ο μέσος πολίτης που δεν έχει ισχυρές ιδεολογικές προδιαθέσεις, αλλά είναι, ενδεχομένως, επιρρεπής στη χειραγώγηση, είναι κρίσιμος ο ρόλος των εκστρατειών ευαισθητοποίησης.

4.5. Διεξαγωγή καμπάνιας ενημέρωσης

Η συμβολή των μέσων ενημέρωσης στην ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των πολιτών μπορεί επίσης να στηριχτεί από ενημερωτικές εκστρατείες. Τέτοιου τύπου καμπάνιες έχουν αποδειχτεί αποτελεσματικές στη μείωση της τάσης αρκετών πολιτών να παρασύρονται από διαδικτυακές απάτες και επιχειρήσεις εξαπάτησης με σκοπό την «ηλεκτρονική υφαρπαγή ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων» (*phishing*) (Greco et al., 2024). Η επέκταση της εφαρμογής τους θα συμβάλει στην ενίσχυση της προστασίας της κοινωνίας. Μερικοί υποστηρίζουν τη χρήση «έμπιστων αγγελιοφόρων», που θα αναγνωρίζονται ως μέλη μιας ομάδας και θα τους εμπιστεύονται ως αυθεντικά μέλη μιας κοινότητας (Nisbet, 2009).

Οι ενημερωτικές εκστρατείες συνήθως έχουν ευρεία απήχηση, αλλά η πραγματική επιρροή τους μπορεί να είναι περιορισμένη. Η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από την επιλογή των κατάλληλων εκπροσώπων για το κατάλληλο κοινό και την όσο το δυνατόν πιο στοχευμένη προς συγκεκριμένες ομάδες καμπάνια. Οι δημόσιες ενημερωτικές εκστρατείες μπορούν επίσης να αναλάβουν ορισμένες πρωτοβουλίες για να αντιμετωπίσουν ορισμένες βασικές αιτίες της πίστης σε ψευδείς ειδήσεις ή σε θεωρίες συνωμοσίας, όπως ο κυνισμός και η δυσπιστία. Γενικά, είναι σε θέση να συμβάλουν στην ενίσχυση της προστασίας του μέσου πολίτη.

4.6. Νομοθέτηση με σκοπό τη λογοδοσία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης

Η νομοθεσία για την αποτροπή διάδοσης ψευδούς περιεχομένου είναι εξαιρετικά περίπλοκη. Η ανάθεση της ευθύνης της παρακολούθησης της ροής των πληροφοριών στα μέσα ενημέρωσης μπορεί να έχει κάποιο αποτέλεσμα, αλλά αυτό χρειάζεται διεθνή συντονισμό και διεθνώς συμφωνημένη νομοθεσία που να καλύπτει όλες τις πλατφόρμες (Meta, X, αλλά και Telegram κλπ.). Τέτοιες πολιτικές θα οδηγούσαν τις πλατφόρμες να αναπτύξουν διαφορετικά επιχειρηματικά μοντέλα, λόγω των αναγκαίων επενδύσεων για τη δημιουργία των δομών που απαιτούνται για την ανίχνευση και τον αποκλεισμό της παραπληροφόρησης. Θα μπορούσαν να εφαρμόσουν και τεχνολογικές λύσεις. Η υπενθύμιση, για παράδειγμα, ότι οποιαδήποτε ανάρτηση που αναφέρεται στην COVID-19 μπορεί να περιλαμβάνει ψευδείς πληροφορίες θεωρήθηκε αξιόλογο βήμα για τον «εμβολιασμό» των αναγνωστών έναντι απειλών παραπληροφόρησης. Η τακτική αυτή δοκιμάστηκε και αποδείχθηκε επιτυχής κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αλλά όταν πρόκειται για θέματα που είναι πιθανό να περιέχουν παραπληροφόρηση, υπάρχει αυξημένη πολυπλοκότητα που δεν συνάδει με την αμεσότητα που χαρακτηρίζει την επικοινωνία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Ακόμη, είναι μάλλον απίθανο οι πλατφόρμες να συμμορφωθούν με αυτούς τους κανόνες, ενώ σήμερα εμφανίζονται ως προπύργια της ελευθερίας του λόγου. Μετά από την κριτική που τους ασκήθηκε από τον Αμερικανό πρόεδρο Τραμπ, το Facebook έχει ανακοινώσει μείωση των ελέγχων, ενώ η πλατφόρμα X προωθεί μια λαϊκιστική δεξιά ιδεολογική προσέγγιση (Arjun et al., 2024). Αυτό σημαίνει πως δεν υπάρχει πλέον βούληση από τους ιδιοκτήτες των ψηφιακών Μέσων να θεσπίσουν αποτελεσματικούς ελεγκτικούς μηχανισμούς, ακόμη και αν αυτό θεωρείται εφικτό. Παρά τις δυσκολίες, υπάρχει ευρεία συμφωνία στους κλάδους της Πολιτικής Επιστήμης και του Δικαίου ότι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις είναι απαραίτητες, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η παραπληροφόρηση κατασκευάζεται με τη χρήση εξελιγμένων προγραμμάτων τεχνητής νοημοσύνης, που παράγουν πειστικά, αλλά ψευδή, στοιχεία και πλαστά βίντεο (Chesney & Citron, 2019).

Ωστόσο, οι περισσότερες μελέτες επανέρχονται στο επιχείρημα ότι η επιμόρφωση, και ειδικά η ψηφιακή παιδεία στα μέσα ενημέρωσης, η καλλιέργεια κριτικών ικανοτήτων, η ανθεκτικότητα και η επαγρύπνηση θεωρούνται συχνά ως η καλύτερη επιλογή (Darvin, 2018).

4.7. Αξιοποίηση της νομοθεσίας για τη διασπορά ψευδών ειδήσεων

Το πιο δύσκολο βήμα είναι η αναγνώριση όσων διαδίδουν ψευδείς ειδήσεις και η επιβολή κυρώσεων με αυξανόμενη αυστηρότητα στους επίμονους παραβάτες. Ο εντοπισμός των ατόμων που παραπληροφορούν σκοπίμως μπορεί να αποδειχθεί δύσκολος, ειδικά σε ένα διεθνώς διασυνδεδεμένο πληροφοριακό περιβάλλον. Η δίωξη ατόμων που διαδίδουν ψευδείς πληροφορίες απαιτεί αποδείξεις ότι γνώριζαν πως ήταν ψευδείς και τις διέδιδαν με κακόβουλη πρόθεση. Επομένως, αυτή είναι μια διαδικασία που πολλές δημοκρατικές χώρες θα ήταν δύσκολο να εφαρμόσουν. Εντούτοις, έχει επιχειρηθεί στην περίπτωση της διάδοσης λόγου μίσους ή την υποστήριξη τρομοκρατικών οργανώσεων (Tworek, 2021). Κυρώσεις θα μπορούσαν να επιβληθούν σε πολιτικούς, ακτιβιστές και εγχώρια ΜΜΕ για την προβολή και προώθηση ψεμάτων, αλλά όταν ένα σημαντικό μέρος της πολιτικής κυριαρχείται από «εναλλακτικά γεγονότα» (*alternative facts*) δεν μπορεί να σταματήσει εντελώς η ροή της σκόπιμης παραπληροφόρησης. Διεθνώς, τα μέτρα που λαμβάνονται για την καταπολέμηση των ψευδών ειδήσεων μπορεί να προσκρούουν στη νομοθεσία ή τους κοινωνικούς κανόνες που αφορούν στην ελευθερία του λόγου, την ελευθερία των πεποιθήσεων, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον πλουραλισμό (Paulos & Czelik, 2021).

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

Ιούνιος 2026

Συμπεράσματα

Οι ψευδείς ειδήσεις αποτελούν πρόκληση για τις δημοκρατικές κοινωνίες, δεδομένου ότι είναι πολύπλοκη η καταπολέμησή τους, αλλά και αναγκαία προκειμένου να προστατευθεί το περιβάλλον της πληροφόρησης από διαταραχές. Στο πλαίσιο αυτό, είναι απαραίτητο οι αρμόδιες αρχές να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση των ψευδών ειδήσεων, των θεωριών συνωμοσίας και της σκόπιμης παραπληροφόρησης. Ειδικότερα, είναι αναγκαίο να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη και να μειωθεί ο αριθμός των πολιτών που είναι επιρρεπείς στη χειραγώγηση από θεωρίες συνωμοσίας. Αυτό απαιτεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση, που συνδυάζει εκπαίδευση, αυστηρή νομοθεσία και ένα διαφανές περιβάλλον επικοινωνίας (Georgiadiou et al., 2024). Στην ίδια κατεύθυνση, στις προσπάθειες προώθησης έγκυρης πληροφόρησης μπορούν να συμβάλουν επικεφαλής επιμέρους κοινωνικών ομάδων καθώς και influencers.

Επίσης, είναι σημαντικό οι πολίτες να ενημερώνονται με σαφήνεια και συνέπεια για τους στόχους των πολιτικών πρωτοβουλιών ή τα οφέλη των λύσεων που βασίζονται στη χρήση της τεχνολογίας, καθώς και να διεξάγονται ειλικρινείς συζητήσεις για τις πιθανές επιπτώσεις, θετικές και αρνητικές. Προς την κατεύθυνση αυτή, είναι κρίσιμο να υπογραμμιστεί η σημασία της ψηφιακής παιδείας, καθώς αυτή ενδυναμώνει τα άτομα ώστε να κινούνται αποτελεσματικά στο περίπλοκο τοπίο της σύγχρονης πληροφόρησης, να διακρίνουν τις αξιόπιστες από τις αναξιόπιστες πηγές και να αντιμετωπίζουν με κριτική σκέψη το ψηφιακό περιεχόμενο που συναντούν στις πάσης φύσεως πλατφόρμες.

Τέλος, είναι απαραίτητο να διασφαλιστεί ότι οι πολίτες αρχίζουν να διερωτώνται γιατί ορισμένα άτομα δεν αποδέχονται άκριτα όλες τις πληροφορίες, αλλά μόνον εκείνες που είναι επαρκώς τεκμηριωμένες. Η αυτογνωσία αυτή μπορεί να προωθήσει μια πιο κριτική προσέγγιση στην πληροφόρηση, ενθαρρύνοντας τους πολίτες να εξετάζουν τα κίνητρα πίσω από τη διάδοση συγκεκριμένων αφηγήσεων.

Ενδεικτικές βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνικές

Γεμενής, Κ. (2020). Ποιος πιστεύει στις θεωρίες συνωμοσίας για τον νέο κορωνοϊό;, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154, 97-108.

διαΝΕΟσις (2016). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2016*.

διαΝΕΟσις (2017). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2017*.

διαΝΕΟσις (2018). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2018*.

διαΝΕΟσις (2020). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2020*.

διαΝΕΟσις (2022). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2022*.

διαΝΕΟσις (2024). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες – 2024*.

Κουτρομπέλης, Α. (2020). Όχι, ΔΕΝ πέθανε η πρώτη εθελόντρια που έκανε δοκιμή εμβολίου κατά του κορωνοϊού. *Ellinika Hoaxes*. <https://www.ellinikahoaxes.gr/2020/04/26/nekri-emvolio-covid19>

Πλειώνης, Μ. (Επιμ.) (2023). *Ψευδοεπιστήμες και Θεωρίες Συνωμοσίας: Ένας οδηγός πλοήγησης*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Πλειώνης, Μ., & Δεμερτζής, Ν. (2023). Τι είναι ψευδοεπιστήμη και τι θεωρία συνωμοσίας;. Στο Μ. Πλειώνης (Επιμ.), *Ψευδοεπιστήμες και Θεωρίες Συνωμοσίας: Ένας οδηγός πλοήγησης* (σσ. 17-35). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Ξενόγλωσσες

- Agbedejobi, P. (2021). Gaslighting as a post-truth strategy. *Academia Letters*, Article 1548.
- Anstead, N. (2021). *What Do We Know and What Should We Do About Fake News?*. Sage.
- Arun, A., Chhatani, S., An, J., & Kumaraguru, P. (2024). *X-posing free speech: Examining the impact of moderation relaxation on online social networks*. [arXiv:2404.11465](https://arxiv.org/abs/2404.11465)
- Boulianne, S., & Lee, S. (2022). Conspiracy beliefs, misinformation, social media platforms, and protest participation. *Media and Communication*, 10(4), 30-41.
- Brown, K., & Theodossopoulos, D. (2003). Rearranging solidarity: conspiracy and world order in Greek and Macedonian commentaries on Kosovo. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 5(3), 315-335.
- Buarque, B. (2022). Is It Conspiracy or 'Truth'? Examining the Legitimation of the 5G Conspiracy Theory during the COVID-19 Pandemic. *Social Epistemology*, 36(3), 317-328.
- Çalışkan, C. (2022). Who is behind the Plandemic? Analysing the different ideological conspiracy theory endorsements on Turkish Twitter. *Southeast European and Black Sea Studies*, 24(50), 1-20.
- Carmi, E., Yates, S. J., Lockley, E., & Pawluczuk, A. (2020). Data citizenship: Rethinking data literacy in the age of disinformation, misinformation, and malinformation. *Internet Policy Review*, 9(2), 1-22.
- Chesney, B., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, 107, 1753-1819.
- Chrysopoulos, P. (2017, May 22). Greek student creates program that detects fake news on the internet. *Greek Reporter*. <https://greekreporter.com/2017/05/22/greek-student-creates-program-that-detects-fake-news-on-the-internet/>
- Cinelli, M., Quattrocioni, W., Galeazzi, A., Valensise, C.M., Brugnoti, E., Schmidt, A.L., Zola, P., Zollo, F., & Scala, A. (2020). The COVID-19 social media infodemic. *Scientific Reports*, 10(1), 1-10.

- Constantinou, M., Gloster, A. T., & Karekla, M. (2021a). I won't comply because it is a hoax: Conspiracy beliefs, lockdown compliance, and the importance of psychological flexibility. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 20(225), 46-51.
- Constantinou, M., Kagialis, A., & Karekla, M. (2021b). COVID-19 scientific facts vs. conspiracy theories: Is science failing to pass its message?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6343.
- Darvin, R. (2018). *Teaching critical digital literacy to combat fake news: A resource for teachers and teacher educators*. KONECT project. Available at: <https://shorturl.at/gG5nZ>
- Eberl, J. M., Huber, R. A., & Greussing, E. (2021). From populism to the "plandemic": Why populists believe in COVID-19 conspiracies. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31(sup1), 272-284.
- European Commission (2018). *Action Plan against Disinformation* [JOIN(2018) 36 final]. High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/node/54866_en
- Ferretti, R. P. (2023). When the truth doesn't seem to matter: The affordances of disciplinary argument in the era of post-truth. *Written Communication*, 40(2), 300-332.
- Fong, A., Roozenbeek, J., Goldwert, D., Rathje, S., & van der Linden, S. (2021). The language of conspiracy: A psychological analysis of speech used by conspiracy theorists and their followers on Twitter. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(4), 606-623.
- Fotakis, E. A., & Simou, E. (2023). Belief in COVID-19 related conspiracy theories around the globe: a systematic review. *Health Policy*, 137(4), 104903
- Fountoulakis, K. N., Apostolidou, M. K., Atsiova, M. B., Filippidou, A. K., Florou, A. K., Gousiou, D. S., Katsara, A. R., Mantzari, S. N., Padouva-Markoulaki, M., Papatriantafyllou, E. I., Sacharidi, P. I., Tonia, A. I., Tsagalidou, E. G., Zymara, V. P., Prezerakos, P. E., Koupidis, S. A., Fountoulakis, N. K., & Chrousos, G. P. (2021). Self-reported changes in anxiety, depression and suicidality during the COVID-19 lockdown in Greece. *Journal of affective disorders*, 279, 624-629.
- Frankfurt, H. (2008). *On bullshit*. Princeton University Press.

- Gabis, L.V., Attia, O.L., Goldman, M., Barak, N., Tefera, P., Shefer, S., Shaham, M. and Lerman-Sagie, T. (2022). The myth of vaccination and autism spectrum. *European Journal of Paediatric Neurology*, 36, 151-158.
- Garry, A., Walther, S., Rukaya, R., & Mohammed, A. (2021). QAnon conspiracy theory: examining its evolution and mechanisms of radicalization. *Journal for Deradicalization*, 26, 152-216.
- Geissler, D., Bär, D., Pröllochs, N., & Feuerriegel, S. (2023). Russian propaganda on social media during the 2022 invasion of Ukraine. *EPJ Data Science*, 12(1), 35.
- Gemenis, K. (2021). Explaining conspiracy beliefs and scepticism around the COVID-19 pandemic. *Swiss Political Science Review*, 27(2), 229-242.
- Georgiadou, V., Kafe, A., & Kountouri, F. (2024). Disinformation matters. The media-experts' perspective on fake news, trust in media and counter strategies. *Science and Society: Journal of Political and Ethical Theory*, 43, 69-100.
- Giannouli, I., Karadimitriou, A., Archontaki, I. and Papatthanassopoulos, S. (2024). COVID-19 vaccine hesitancy: analyzing anti-vaccine rhetoric on Greek Facebook, *Online Media and Global Communication*, 3(2), 235-260.
- Gkinopoulos, T., & Mari, S. (2023). How exposure to real conspiracy theories motivates collective action and political engagement? The moderating role of primed victimhood and underlying emotional mechanisms in the case of 2018 bushfire in Attica. *Journal of Applied Social Psychology*, 53(1), 21-38.
- Greco, M., Chang, R., & Galdames, P. (2024). Educational Phishing: An Awareness Campaign to Learn How to Detect Phishing. In *2024 43rd International Conference of the Chilean Computer Science Society (SCCC): October 28-30, 2024, Temuco, Chile* (pp. 1-5). IEEE.
- Hameleers, M. (2021). They are selling themselves out to the enemy! The content and effects of populist conspiracy theories. *International Journal of Public Opinion Research*, 33(1), 38-56.
- Hellinger, D. C. (2018). *Conspiracies and conspiracy theories in the age of Trump*. Springer.

- Heverly, R. (2007). Growing Up Digital: Control and the Pieces of a Digital Life. In T. McPherson (Ed.), *Digital Youth, Innovation and the Unexpected* (pp. 199-218). MIT Press.
- Hoseini, M., Melo, P., Benevenuto, F., Feldmann, A., & Zannettou, S. (2023). On the globalization of the QAnon conspiracy theory through Telegram. In Association for Computing Machinery, *Proceedings of the 15th ACM Web Science Conference 2023: April 30-May, 2023, Austin, Texas, USA* (pp. 75-85).
- Hossová, M. (2018). Fake news and disinformation: Phenomenons of post-factual society. *Media Literacy and Academic Research*, 1(2), 27-35.
- Inguanzo, I., Zhang, B., & Gil de Zúñiga, H. (2021). Online cultural backlash? Sexism and political user-generated content. *Information, Communication & Society*, 24(14), 2133-2152.
- Inwood, O., & Zappavigna, M. (2022). The ID2020 conspiracy theory in YouTube video comments during COVID-19. *Conspiracy Theory Discourses*, 98, 241-265.
- Ižák, Š., (2020). Conspiracy theory as a working method of political propaganda. *Slovak Journal of Political Sciences*, 20(1), 76-97.
- Kalogeropoulos, A. (2023). GREECE. In N. Newman, R. Fletcher, K. Eddy, C. T. Robertson & R. K. Nielse (Eds.), *Digital News Report 2023* (pp. 78-79). Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Kokkinidis, T. (2023, August 21). New ID Cards in Greece Fuel Conspiracy Theories. *Greek Reporter*. <https://greekreporter.com/2023/08/21/new-id-cards-conspiracy-theories-greece/>
- Lamprou, E., Antonopoulos, N., Anomeritou, I., & Apostolou, C. (2021). Characteristics of fake news and misinformation in Greece: The rise of new crowdsourcing-based journalistic fact-checking models. *Journalism and Media*, 2(3), 417-439.
- Leaning, M. (2017). *Media and information literacy: An integrated approach for the 21st century*. Chandos Publishing.
- Lessenski, M. (2021). *Double Trouble: Resilience to Fake News at the Time of COVID-19 Infodemic*. Open Society Institute-Sofia (OSIS).
- Lewis, J. S. (2025). Conspiracy and Antisemitism in Contemporary Political Attitudes. *Political Research Quarterly*, 78(2), 619-634.

- Lilleker, D., & Pérez-Escolar, M. (2023). Bullshit and lies? How British and Spanish political leaders add to our information disorder. *Javnost-The Public*, 30(4), 566-585.
- Mari, S., Volpato, C., Papastamou, S., Chrysoschoou, X., Prodromitis, G., & Pavlopoulos, V. (2017). How political orientation and vulnerability shape representations of the economic crisis in Greece and Italy. *International Review of Social Psychology*, 30(1), 52-67.
- Marwick, A. E. (2018). Why do people share fake news? A sociotechnical model of media effects. *Georgetown law technology review*, 2(2), 474-512.
- Massou, E., Tsouvelas, G., & Prodromitis, G. (2023). Public trust, conspiracy theories and political ideology in the COVID-19 era: A cross-sectional Greek study. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100715.
- Mavridis, G. (2018). *Fake News and Social Media: How Greek users identify and curb misinformation online* [Master's Thesis]. Malmo University. Retrieved from: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1483157/FULLTEXT01.pdf>
- McDougall, J. (2019). Media literacy versus fake news: critical thinking, resilience and civic engagement. *Media studies*, 10 (19), 29-45.
- McKay, S., & Tenove, C. (2021). Disinformation as a threat to deliberative democracy. *Political Research Quarterly*, 74 (3), 703-717.
- Mercola, J., & Cummins, R. (2021). *The truth about COVID-19: Exposing the great reset, lockdowns, vaccine passports, and the new normal*. Chelsea Green Publishing.
- Mylonas, H. (2011). Is Greece a failing developed state? Causes and socio-economic consequences of the financial crisis. In K. E. Botsiou & A. Klapsis (Eds.), *The Konstantinos Karamanlis Institute for Democracy Yearbook 2011: The Global Economic Crisis and the Case of Greece* (pp. 77-88). Springer Berlin Heidelberg.
- Nisbet, M. C. (2009). Communicating climate change: Why frames matter for public engagement. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 51(2), 12-23.
- Önnerfors, A., & Krouwel, A. (Eds.). (2021). *Europe: Continent of Conspiracies: Conspiracy Theories in and about Europe*. Routledge.

- Orts, M. Á., & Vargas-Sierra, C. (2022). Warning, or manipulating in pandemic times? A critical and contrastive analysis of official discourse through the English and Spanish news. *International Journal for the Semiotics of Law-Revue internationale de Sémiotique juridique*, 35(3), 903-935.
- Panczová, Z. (2017). The image of the west in conspiracy theories in Slovakia and its historical context. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 69, 49-68.
- Pantazi, M., Gkinopoulos, T., Witkowska, M., Klein, O., & Bilewicz, M. (2022a). "Historia est magistra vitae"? The impact of historical victimhood on current conspiracy beliefs. *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(2), 581-601.
- Pantazi, M., Papaioannou, K., & van Prooijen, J. W. (2022b). Power to the people: The hidden link between support for direct democracy and belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 43(3), 529-548.
- Papaioannou, K., Pantazi, M., & van Prooijen, J. W. (2023). Unravelling the relationship between populism and belief in conspiracy theories: The role of cynicism, powerlessness and zero-sum thinking. *British Journal of Psychology*, 114(1), 159-175.
- Paulos, B., & Çelik, S. (2021). The challenges of regulating hate speech on social media in light of the theory of freedom of expression. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 97-134.
- Pellegrini, V., Giacomantonio, M., De Cristofaro, V., Salvati, M., Brasini, M., Carlo, E., Mancini, F., & Leone, L. (2021). Is COVID-19 a natural event? COVID-19 pandemic and conspiracy beliefs. *Personality and Individual Differences*, 181(6):111011.
- Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., & Rand, D. G. (2020). Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy-nudge intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780.
- Plenta, P. (2020). Conspiracy theories as a political instrument: utilization of anti-Soros narratives in Central Europe. *Contemporary Politics*, 26(5), 512-530.
- Popper, K. R. (1949). Prediction and prophesy and their significance for social theory. In E. W. Beth, H. J. Pos & J. H. A. Hollack (Eds.), *Proceedings of the Tenth International Congress of Philosophy* (pp. 82-91). North-Holland Publishing Company.

- Poulakidakos, S., Demertzis, N., & Linardis, A. (2024). Perceptions and attitudes towards fact-checking in Greece: A quantitative audience research. *Science and Society: Journal of Political and Ethical Theory*, 43, 34-68.
- Rakopoulos, T. (2022). Of Fascists and Dreamers: Conspiracy Theory and Anthropology. *Social Anthropology*, 30(1), 45-62.
- Selnes, F. N. (2023). Fake news on social media: Understanding teens' (Dis) engagement with news. *Media, Culture & Society*, 46(2), 376-392.
- Skarpa, P. E., & Garoufallou, E. (2021). Information seeking behavior and COVID-19 pandemic: A snapshot of young, middle aged and senior individuals in Greece. *International Journal of Medical Informatics*, 150, 104465.
- Skoulariki, A. (2018). Conspiracy theories before and after the Greek crisis: Discursive patterns and political use of the "enemy" theme. *Science and Society: Journal of Political and Ethical Theory*, 37, 73-108.
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Causes and cures. *Journal of political philosophy*, 17(2), 202-227.
- Tafi, V., Coles, B. A., Goodman, S., Yates, S., & Elsey, C. (2023). Scepticism or conspiracy? A discourse analysis of anti-lockdown comments to online newspaper articles. *Critical Discourse Studies*, 21(4), 482-501.
- Tajfel-Turner, J. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology: Key Readings*. (pp. 276-293). Psychology Press.
- Tandoc Jr., E. C. (2019). The facts of fake news: A research review. *Sociology Compass*, 13(9), e12724.
- Tennent, E., & Grattan, F. (2022). The anatomy of a conspiracy theory in COVID-19 political commentary. *Language in Society*, 52(4), 691-712.
- Theocharis, Y., Cardenal, A., Jin, S., Aalberg, T., Hopmann, D. N., Strömbäck, J., Castro, L., Esser, F., Aelst, P., de Vreese, C., Corbu, N., Koc-Michalska, K., Matthes, J., Schemer, Ch., Sheafer, T., Splendore, S., Stanyer, J., Stępińska, A., & Štětka, V. (2023). Does the platform matter? Social media and COVID-19 conspiracy theory beliefs in 17 countries. *New Media & Society*, 25(12), 3412-3437.

- Thorson, E. (2016). Belief echoes: The persistent effects of corrected misinformation. *Political Communication*, 33(3), 460-480.
- Tworek, H. J. (2021). Fighting hate with speech law: media and German visions of democracy. *The Journal of Holocaust Research*, 35(2), 106-122.
- van Prooijen, J. W. (2018). *The psychology of conspiracy theories*. Routledge.
- van Prooijen, J. W., & Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 897-908.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking* [Council of Europe report DGI(2017)09]. Council of Europe.
- Whittaker, J., Looney, S., Reed, A., & Votta, F. (2021). Recommender systems and the amplification of extremist content. *Internet Policy Review*, 10(2), 1-29.
- Wiggins, B. (2023). 'Nothing Can Stop What's Coming': An analysis of the conspiracy theory discourse on 4chan's /Pol board. *Discourse & Society*, 34(3), 381-398.
- Winter, T., Riordan, B. C., Scarf, D., & Jose, P. E. (2022). Conspiracy beliefs and distrust of science predicts reluctance of vaccine uptake of politically right-wing citizens. *Vaccine*, 40(12), 1896-1903.
- Wodak, R. (2011). Critical linguistics and critical discourse analysis. In J. Zienkowski, J.-O. Östman & J. Verschueren, *Discursive pragmatics* [Handbook of Pragmatics Highlights 8] (pp. 50-70). John Benjamins Publishing Company.
- Zeri, P., & Tsekeris, C. (2021). *Fake News, Reality and Information Perception in the Digital Era* [ECPR General Conference: August 30-September 03, 2021, Innsbruck, Austria]. ECPR. Retrieved from: https://www.academia.edu/download/68968320/ECPR_Zeri_Tsekeris_2021.pdf
- Zikakou, I. (2014, July 18). Survey: Leading Conspiracy Theories in Greece. *Greek Reporter*. <http://greece.greekreporter.com/2014/07/18/survey-leading-conspiracy-theories-in-greece/#sthash.T5BS5nvd.ogl2BpPL.dpuf>

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ